

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

МЕЛЬНИК ВІКТОРІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 636.5.082/085:001.891(477)«19/20» (043.3)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ
ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПТАХІВНИЦТВА В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ**

07.00.07 – історія науки й техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук

Київ–2021

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий консультант:

доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, професор, академік НААН
Вергунов Віктор Анатолійович,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України, директор

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Коцур Надія Іванівна,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри медико-біологічних дисциплін і
валеології

доктор історичних наук, професор
Дефорж Ганна Володимирівна,
Центральноукраїнський державний
педагогічний університет імені Володимира
Винниченка Міністерства освіти і науки України,
доцент кафедри біології та методики її викладання

доктор історичних наук, доцент
Салата Галина Володимирівна,
Київський національний університет культури
і мистецтв Міністерства освіти і науки,
доцент кафедри інформаційних технологій

Захист відбудеться «26» лютого 2021 року о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03127, Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитись у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН (03127, Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

Автореферат розісланий «26» січня 2021 року

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат історичних наук

Т.М. Підгайна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі ведення галузі тваринництва надзвичайно актуалізується пошук оптимальної взаємодоповнюючої системи організації наукового забезпечення, зокрема птахівництва, для подальшого розвитку історично важливої складової економічного зростання держави. Наразі в Україні у загальній структурі виробництва м'яса птиці належить перше місце (53,5%), свинині – друге (29,8,4%), а яловичині – третє (15,2%). Не випадково, що за експортом м'яса птиці до Євросоюзу Україна посідає третє місце (після Бразилії та Таїланду), а яєць – взагалі є лідером. Водночас активізація технологічного вдосконалення виробництва м'яса птиці і яєць сприятиме забезпеченню населення високоякісною вітчизняною продукцією, підвищенню її конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і світовому ринках, досягненню інвестиційної привабливості у зв'язку з входженням України до СОТ. Адже результативна інтеграція України до світового економічного простору є одним із вагомих завдань розбудови її державності.

Остаточо не визначена соціально-економічна й політична кон'юнктура подальшого розвитку країни спонукає проводити дослідження у різних напрямках і галузях в історичному аспекті, переоцінюючи існуючий менталітет і стереотипи, аналізуючи та узагальнюючи потужний масив накопичених теоретичних і методологічних здобутків, котрі вплинули на зростання промисловості та сільського господарства, зокрема птахівництва, а також підвищення якості і безпечності виробленої продукції.

Дослідження потребує розвідок передумов переведення галузі на промислову основу, що формувались у першій половині ХХ ст. Важливо здійснити ґрунтовний аналіз науково-організаційного та теоретико-методологічного забезпечення прогресу в технологіях виробництва яєць і м'яса птиці у період, що досліджується, складниками яких є селекційно-племінна робота, годівля птиці, методи утримання, штучна інкубація яєць, ветеринарне забезпечення.

У піднесенні птахівництва доцільно акцентувати увагу на етапах діяльності галузевих науково-дослідних установ і закладів вищої освіти в Україні, експериментальні розробки яких спрямовувалися на забезпечення підвищення рентабельності галузі. Необхідно актуалізувати доробок інституцій, а також окремих учених, яким належить значний внесок у зміцнення вітчизняного птахівництва, зберегти та примножити набутки відпрацьованих підходів системного теоретико-методологічного забезпечення галузі, започатковані з другої половини ХІХ ст., зі створенням губернських і повітових земських установ, основна діяльність котрих спрямовувалась на покращання соціально-економічного становища виробників аграрної продукції різних форм власності на землю, адже промисловість лише формувалась, а базовою галуззю в економіці було сільське господарство. Слід відмітити, що для забезпечення потреб у продуктах тваринництва селяни споконвічно на своїх подвір'ях утримували птицю, яка не потребувала особливого догляду. Використовуючи такі її ознаки, як здатність до високої плодючості та скоростиглості, поліпшуючи їх, спочатку на аматорському рівні, а потім за відповідного наукового

супроводу, вдалось започаткувати й розвинути промислове виробництво продуктів птахівництва. Варто використати історичний досвід, що дозволить виробити сучасні критерії подальшого сталого розвитку галузі, особливо за необхідності забезпечення високої конкурентної спроможності продукції птахівництва на світовому ринку, та створити умови продовольчої безпеки держави шляхом економічного зростання завдяки активізації науково-технічного потенціалу традиційно важливих складових, що формують бюджет України.

Актуальність обраної теми підтверджується й тим, що в сучасній історіографії відсутнє комплексне дослідження з історії розвитку птахівництва в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХ ст. в контексті його теоретико-методологічних засад та науково-організаційного забезпечення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем «Концептуальні та методологічні основи науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0116U002099), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U0002103).

Мета і задачі дослідження. Мета роботи полягає у визначенні передумов, основних тенденцій і закономірностей, проведенні цілісного комплексного аналізу науково-організаційних засад розвитку птахівництва в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. на тлі соціально-економічних і політичних викликів часу.

Досягнення поставленої мети передбачало вирішення таких задач:

- проаналізувати стан наукового опрацювання проблеми, систематизувати джерельну базу, обґрунтувати методологічні засади дослідження;
- розкрити передумови зародження та становлення вітчизняного птахівництва у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.;
- з'ясувати вплив соціально-економічних, політичних і науково-організаційних чинників в УРСР/Україні на піднесення галузі птахівництва;
- виділити основні тенденції та етапи розвитку птахівництва у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., організації та наукового забезпечення діяльності галузевих виробників продукції;
- узагальнити теоретико-методологічні засади розвитку галузі птахівництва;
- систематизувати наукові здобутки вітчизняних дослідників з релевантних концепцій селекції та розведення у птахівництві;
- з'ясувати творчі ініціативи українських учених з розроблення основ раціональної годівлі птиці;
- висвітлити динаміку удосконалення методів і систем утримання птиці;
- охарактеризувати наукові розробки з технологій штучного інкубування яєць та закономірностей ембріогенезу;
- розкрити специфіку формування наукових пріоритетів стосовно окремих напрямів вітчизняного птахівництва;

- встановити роль галузевих академічних установ у забезпеченні птахівництва інноваційними технологіями;
- систематизувати наукові здобутки профільних закладів вищої освіти на різних етапах розвитку вітчизняного птахівництва;
- висвітлити вагомий внесок наукових шкіл і науково-освітніх центрів у розвиток галузевої наукової думки.

Об'єктом дослідження є процес становлення і розвитку птахівництва в Україні, його науково-організаційного забезпечення у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. на тлі формуючого впливу світової галузевої наукової думки.

Предметом дослідження є теоретичні та методологічні основи ведення птахівництва, якісні зміни у структурно-організаційних складових галузі в процесі її розвитку в поєднанні з передовим досвідом племінних господарств різних категорій, позиціонування досягнень виробництва на тлі соціальних, економічних та політичних викликів другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини ХХ – початок ХХІ ст. Нижня межа позначилася розробленням науково-організаційних засад переведення галузі птахівництва на промислову основу й охоплює початок 50-х років ХХ ст., а верхня – впровадженням інноваційних технологій у контексті стратегії сталого розвитку та зростання виробництва птахівничої продукції на якісно нових засадах організації галузі. В окремих випадках, з міркувань ціліснішого сприйняття передумов і дотримання логічної послідовності в аналізі історичних особливостей розвитку птахівництва, дослідження виходить за межі означеного періоду.

Територіальні межі дослідження окреслені теренами України другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., яка перебувала у складі СРСР, а також кордонами суверенної Української держави.

Методи дослідження. Теоретико-методологічні засади дисертаційної роботи ґрунтуються на принципах історичного дослідження: історизмі, об'єктивності, системності, наступності, комплексності, науковості, багатофакторності, що забезпечують цілісне та всебічне охоплення найістотніших аспектів зазначеної проблеми. Для вирішення дослідницьких задач щодо теоретико-методологічних і науково-організаційних засад розвитку галузі птахівництва в Україні у другій половині ХХ та на початку ХХІ ст. використовували методи загальнонаукові: контент-аналізу, класифікації, типологізації, синтезу, аналізу; структурно-системний (міждисциплінарний). Особливу увагу приділено власне історичним методам наукового пізнання: періодизації, ретроспективному, проблемно-хронологічному, порівняльно-історичному. Також застосовано методи історіографічного, джерелознавчого та термінологічного аналізу, інтерв'ювання.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що робота є першим в українській історіографії комплексним дослідженням та об'єктивним висвітленням теоретико-методологічних і науково-організаційних засад розвитку птахівництва упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

У результаті виконаного дослідження *вперше*:

- комплексно проаналізовано становлення наукового супроводу птахівництва в Україні з урахуванням соціально-економічних і політичних умов;

– у науково-організаційному забезпеченні розвитку птахівництва у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. виділено п'ять періодів;

– диференційовано висвітлено здобутки українських учених за напрямками, котрі є складовою технологічного процесу виробництва продукції птахівництва, а саме: селекційно-племінна робота, повноцінна годівля та умови утримання птиці, штучне інкубування яєць;

– узагальнено науково-організаційні засади становлення яєчного і бройлерного виробництва, качківництва, індиківництва, гусівництва, перепелівництва, цесарківництва, фазанівництва та страусівництва;

– реконструйовано діяльність Державної дослідної станції птахівництва як науково-методичного та координаційного центру у структурі НААН, що забезпечує розвиток галузі птахівництва;

– проаналізовано внесок учених вищих навчальних закладів аграрної освіти, наукових шкіл і науково-освітніх центрів в інтенсифікацію виробництва яєць і м'яса птиці різних видів;

– репрезентовано матеріали створення, становлення та діяльності кафедри птахівництва в Національному університеті біоресурсів і природокористування України як провідного осередку з підготовки фахівців для галузі птахівництва;

– виявлено, проаналізовано та уведено до наукового обігу значний обсяг документальних матеріалів з державних, обласних і відомчих архівних установ України;

– проведено комплексний статистичний аналіз виробництва яєць і м'яса птиці в Україні та світі за досліджуваний період у порівнянні з СРСР і РРФСР.

Уточнено деякі фактологічні дані щодо становлення та діяльності Всеукраїнського науково-дослідного інституту птахівництва й Інституту птахівництва у Кам'янець-Подільську.

Поглиблено та суттєво доповнено:

– інтелектуальні біографії окремих українських учених у галузі птахівництва;

– здобутки з історії птахівництва не лише як науки, але і складової навчальних дисциплін у системі підготовки фахівців для галузі, знання щодо створення та діяльності племінних і промислових птахівничих господарств, їхній внесок у виробництво яєць і м'яса птиці, розвиток ринку даної продукції.

Набули подальшого розвитку:

– дослідницький напрям в історії української науки й техніки, а саме: історія птахівництва як складова сільськогосподарської дослідної справи; результати історичних досліджень проблеми розвитку окремих напрямів вітчизняної наукової думки, методи наукової реконструкції її місця та ролі в суспільному житті країни;

– відтворення діяльності науково-дослідних установ, вищих закладів освіти, а також творчої спадщини видатних учених у галузі тваринництва загалом і птахівництва зокрема.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали роботи щодо розвитку птахівництва можуть використовуватися вченими-істориками для створення цілісної картини розвитку тваринництва в Україні, особливо даних, що стосуються організації наукового забезпечення виробництва продукції птахівництва.

Теоретичні висновки та практичні рекомендації дослідження сприятимуть подальшим науковим пошукам під час підготовки узагальнюючих праць з історії вітчизняного птахівництва та їх окремих напрямів, профільних закладів освіти і науково-дослідних установ, у систематизації життєвого шляху та наукової спадщини вчених-теоретиків і практиків птахівництва. Можуть бути використані при підготовці біографічних словників, довідників та енциклопедій; у процесі розроблення державних стандартів у птахівництві; опрацюванні окремих стратегічних завдань для подальшого застосування інноваційних технологій у птахівництві України; в науково-педагогічній практиці викладачів середніх спеціальних і вищих аграрних навчальних закладів освіти при формуванні змісту дисциплін освітнього ступеня «Магістр» магістерської програми «Сучасні технології промислового птахівництва», а також для написання галузевих підручників і навчальних посібників.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, де дисертанткою обґрунтовано наукову концепцію, мету і задачі, джерелознавчі та методологічні засади. Особистим внеском є формулювання наукових положень, покладених в основу дослідження, узагальнюючі висновки, аналітичні судження та сформульовані на їх основі авторські концепції тверджень, виявлених тенденцій, що виносяться на захист.

Апробація результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертаційної роботи оприлюднено й обговорено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Птахівництво Казахстану: проблеми і перспективи розвитку (Алмати, 5-6 листопада 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні технології годівлі на сучасному етапі розвитку тваринництва в Україні» (Дніпропетровськ, 1–13 травня 2016 р.); XI Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 16 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний учений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження)» (Київ, 18 листопада 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика формування конкуренто спроможного вівчарства та козівництва України в умовах євроінтеграції» (Київ, 11–12 жовтня 2016 р.); XII Міжнародній конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 19 травня 2017 р.); 73-й Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Сучасні технології у тваринництві та рибництві: навколишнє середовище – виробництво продукції – екологічні проблеми» (Київ, 3-4 квітня 2019 р.); XIV конференції молодих учених та спеціалістів, присвяченій ювілейним датам від дня народження видатних учених в галузі аграрних наук (Київ, 17 травня 2019 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображені в 45 наукових публікаціях, серед яких 3 монографії (у тому числі одна індивідуальна), 22 наукові статті у фахових виданнях, визначених Міністерством освіти і науки України, із них 6 у зарубіжних наукових виданнях; 7 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій; 13 публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації підпорядковані меті та дослідницьким завданням, зорієнтовані на цілісне висвітлення обраної проблеми, узгоджені з об'єктом і предметом дослідження. Дисертаційна робота складається із вступу, аналізу історіографії проблеми, джерельної бази та методологічних засад дослідження, викладу одержаних результатів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 895 найменувань, 27 додатків. Повний обсяг дисертації становить 533 сторінки, основний текст роботи викладено на 389 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність наукову новизну практичне значення одержаних результатів, розкрито зв'язок роботи з науковою тематикою; сформульовано мету і завдання дослідження; визначено його об'єкт, предмет, хронологічні межі, методи наукового пошуку; наведено дані щодо особистого внеску здобувача, апробації та структури дисертації.

У **розділі 1 «Історіографія проблеми, джерельна база та методологічні основи дослідження»** представлено історіографічний аналіз наукових публікацій за темою дисертаційної роботи, систематизовано її джерельну базу, висвітлено методологію подальшого пошуку.

У **підрозділі 1.1 «Стан наукової розробки проблеми»** досліджується величезний пласт літератури другої половини XIX – початку XXI ст. про розвиток птахівництва як галузі тваринництва, його науково-організаційне та методологічне забезпечення.

На основі комплексного аналізу напрямів, розмаху й рівня науково-дослідної роботи в галузі птахівництва другої половини XX – початку XXI ст. запропоновано періодизацію історіографії проблеми, яка включає: перший період – 1950-і – кінець 1980-х рр.; другий – сучасний, з 1991 р. – до теперішнього часу. У підрозділі наведено загальну характеристику історіографічних періодів, розкрито особливості відображення досліджуваної проблеми в різних групах літератури, виявлено ті аспекти розвитку птахівництва, які потребують поглибленого вивчення.

Історіографічний простір радянської доби характеризується різноплановістю публікацій як за змістовністю теоретичних узагальнень, так і за їх рівнем об'єктивності викладеного матеріалу. Першочергово нами виділено групу історичних праць, які відтворюють загальний стан сільськогосподарської науки досліджуваного періоду. Virізняється змістовністю колективна монографія «Сільське господарство Української РСР»¹, що містить матеріал стосовно діяльності галузевих дослідних установ середини 50-х рр. XX ст. Висвітленню трансформаційних процесів у мережі сільськогосподарських наукових інституцій УРСР під егідою УАСГН присвячено студії П. А. Власюка, М. Г. Городнього². Однак у цих публікаціях відображено лише окремі етапи розвитку вітчизняної аграрної науки. Відтворенню наукового супроводу птахівництва УРСР у середині 60-х рр. минулого століття певною мірою сприяють наукові праці М. В. Гринжевського та Г. Х. Радченка³, які акцентували увагу на

¹ Лісниченко К. Л., Лукінов І. І., Романенко І. Н. Сільське господарство Української РСР. Київ : 1958. 440 с.

² Власюк П. А. Сільськогосподарська наука до 40-річчя Великого Жовтня. Київ : Держсільгоспвидав, 1957. 653 с.; Городній М. Г. Науково-дослідні установи по сільському господарству на Україні. *Колгоспник України*. 1957. № 2. С. 1.

³ Гринжевский М. В., Радченко Г. Х. У птицеводов Украины – год 1965. *Ефективне птахівництво* : генетика, інкубація, утримання, технології, обладнання, маркетинг, ветеринарія : спец. ж-л з питань птахівництва. 2014. № 3. С. 2.

невирішених питаннях, а саме: недостатня спеціалізація галузі, незадовільні умови утримання й годівлі птиці; послаблена увага до водоплавної птиці. Напрями науково-технічного прогресу в птахівництві розкрив М. С. Бондаренко⁴, довівши, що збільшення обсягів продукції можливе за рахунок підвищення ефективності наукових досліджень, впровадження у виробництво найбільш ефективних розробок і технологічних схем.

Виділено окремі розвідки, присвячені основним складовим наукового супроводу птахівництва. Так, питання становлення та розвитку наукових основ розведення сільськогосподарської птиці в СРСР розкрив С. І. Сметньов⁵. В. О. Лук'янов, В. І. Сахненко проаналізували роботу племінних і товарних птахівничих господарств УРСР⁶. У низці праць розглядається піднесення окремих складових птахівництва. Так, В. Д. Лук'янова розкрила основні напрями розвитку м'ясного⁷ та яєчного⁸ птахівництва, включаючи досягнення генетики, селекції, годівлі й ветеринарної профілактики захворювань птиці. В іншій статті вченою відтворено головні віхи розвитку гусівництва в УРСР⁹. Індиківництву присвячені публікації А. В. Шоміна, в яких констатовано, що в 60-і рр. ХХ ст. галузь відіграла суттєву роль у виробництві м'яса птиці¹⁰. Становлять інтерес публікації, в яких узагальнено роботу Української науково-дослідної станції птахівництва¹¹. Окремі публікації висвітлюють діяльність селекційного центру з птахівництва, створеного в 1975 р. на базі Українського НДІ птахівництва та його дослідних господарств¹².

На пострадянському просторі еволюція вітчизняної сільськогосподарської науки та освіти знайшла детальне висвітлення й сучасну інтерпретацію в науковій творчості академіка НААН В. А. Вергунова¹³. І. С. Бородай розглянула внесок наукових шкіл і центрів у науку про розведення, годівлю та утримання сільськогосподарських тварин¹⁴. Специфіку механізованого обслуговування виробничих процесів у тваринництві, зокрема і в птахівництві, охарактеризовано у монографічному

⁴ Бондаренко М. С. Шляхи розвитку птахівництва. *Птахівництво* : респуб. міжвід. темат. наук. зб. К.: Урожай, 1976. Вип.22. С. 3–9.

⁵ Сметнев С. И. Развитие науки о птицеводстве в СССР. *Вестник сельскохозяйственной науки*. 1977. № 12. С. 87–91.

⁶ Лук'янов В. О., Сахненко В. І. Питання удосконалення організації племінної справи у птахівництві України. *Птахівництво*: республ. міжвід. темат. наук. зб. К., 1972. Вип. 13. С. 86–93.

⁷ Лук'янова В. Д. Основні напрями науково-технічного прогресу в галузі м'ясного птахівництва. *Птахівництво*: республ. міжвід. темат. наук. зб. К.: Урожай, 1978. Вип. 26. С. 3–7.

⁸ Лук'янова В. Д. Состояние племенной работы в яичном птицеводстве по созданию высокопродуктивных кросов и внедрение их в производство. *Птицеводство*: респ. межвед. темат. научн. сб. К.: Урожай, 1989. Вып. 42. С. 3–6.

⁹ Лук'янова В. Д. Развитие гусевництва – дополнительный резерв одержання пташиного м'яса. *Птахівництво*: респ. міжвід. темат. наук. зб. К.: Урожай, 1973. Вип. 15. С. 10–19.

¹⁰ Шомін А. В. Резерви промислового індиківництва. *Птахівництво*: республ. міжвід. темат. наук. зб. К.: Урожай, 1969. Вип. 7. С. 96–100.; Шомін А. В. Рентабельність промислового індиківництва. *Птахівництво*: республ. міжвід. темат. наук. зб. К.: Урожай, 1973. Вип.16. С. 110–114.

¹¹ Бахмет К. О. Деякі підсумки науково-дослідної роботи в галузі птахівництва. *Птахівництво* : респуб. міжвід. темат. наук. зб. К.: Урожай, 1968. Вип. 5. С. 3–10.

¹² Лук'янова В. Д., Коваленко В. П. Підсумки роботи і проблеми дальшого вдосконалення діяльності селекційного центру по птахівництву. *Птахівництво*: респ. міжвід. темат. наук. зб. К.: Урожай, 1981. Вип. 32. С. 3–8.; Лук'янова В. Д. Про завдання науки в забезпеченні науково-технічного прогресу в галузі птахівництва. *Птахівництво*: респ. міжвід. темат. наук. зб. К.: Урожай, 1974. Вип.18. С. 3–8.

¹³ Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні. Від зародження до академічного існування : організаційний аспект / НААН, ННСГБ. Київ, 2012. 416 с.

¹⁴ Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки : монографія. Вінниця, 2012. 416 с.

дослідженні Р. В. Бея¹⁵. Найбільшою інформативністю для нашого дослідження вирізнялися наукові праці безпосередньо з історії галузі птахівництва. Насамперед, монографії В. І. Фісініна¹⁶, які містять матеріали з наукового забезпечення галузі в Росії у XIX – XXI ст.¹⁷. Становленню науково-організаційних засад українського птахівництва присвячено наукові праці В. В. Приймак¹⁸. Історичні нариси з розвитку галузі опублікував Ю. Є. Петров, який зазначив, що до революції птицю на українських землях переважно утримували в селянських господарствах¹⁹. Ю. О. Рябоконт та ін.²⁰ розкрили особливості переведення птахівництва на промислову основу. До узагальнюючих праць з історії українського птахівництва відносимо статті В. О. Лаготюка²¹, О. В. Терещенка та ін.²², Ю. О. Рябоконт²³, в яких здійснено компаративний аналіз основних показників виробництва продукції птахівництва вітчизняними підприємствами в останні десятиріччя. Нами виділено групу наукових праць, які висвітлюють становлення та розвиток птахівництва в регіональному аспекті²⁴. Низку публікацій присвячено окремим підгалузям птахівництва. Так, проблеми й перспективи ведення гусівництва висвітлили О. О. Катеринич та ін.²⁵, В. В. Приймак²⁶. Історію становлення страусівництва вивчали О. О. Васильєва²⁷, М. І. Сахацький і Ю. В. Осадча²⁸, Т. В. Ручко²⁹.

¹⁵ Бей Р. В. Еволюція наукової думки в механізації та автоматизації у тваринництві УРСР (20-80-ті рр. XX ст.). Вінниця, 2015. 380 с.

¹⁶ Фисинин В. И. История птицеводства российского. М. : Хлебпродинформ, 2014. Т.1. 348 с.; Фисинин В. И. История птицеводства российского. М. : Хлебпродинформ, 2016. Т. 2. 541 с.

¹⁷ Фисинин В. И. Ученые птицеводы России. Люди и птицы. М., 2011. 474 с.

¹⁸ Приймак В. В. Вплив Кооптаху на науково-дослідну роботу галузі птахівництва в Україні (період 1924-1929 рр.). *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матер. ІХ Всеукр. конф. молодих вч. та спец-тів., 22 травня 2014 р. К., 2014. С. 116 – 119; Приймак В. В. Научное общество птицеводства – его роль в развитии отрасли (конец XIX – начало XX века). *Наука и образование в жизни современного общества*: сб. научн. тр. Тамбов, 2013. С. 105–108.

¹⁹ Петров Ю. Е. Так все начиналось. К 40-летию промышленного птицеводства. *Птахівництво*: міжвід. тем. наук. зб. Харків, 2004. Вип. 57. С. 42–46.

²⁰ Рябоконт Ю. А., Рожковский А. В., Бондаренко Ю. В. История развития селекционных и генетических исследований в институте птицеводства УААН. *Птахівництво* : міжвід. тем. наук. зб. Харків, 2004. Вип. 57. С. 13–17.

²¹ Лаготюк В. О. Аналіз тенденцій розвитку галузі птахівництва в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 16. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/24.pdf. (дата звернення: 04.01.2019).

²² Терещенко О. В., Катеринич О. О., Рожковский Р. В. Сучасні напрями розвитку птахівництва України (стан та перспективи наукового забезпечення галузі). *Птахівництво* : міжвід. тем. наук. зб. Харків, 2011. Вип. 67. С. 93–99.

²³ Рябоконт Ю.А. Состояние и научное обеспечение отрасли птицеводства в 2001–2005 гг. *Птахівництво* : міжвід. тем. наук. зб. / УААН, Ін-т птахівництва. Харків, 2006: Матер. VII всеукр. конф. по птах. з міжнар. участ. Вип. 58. С.10–14.

²⁴ Бондаренко О. М. Історична роль Полтавського товариства сільського господарства у розвитку птахівництва Полтавщини (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Полтавської державної аграрної академії* : науково-виробничий, фаховий журнал. 2009. № 1. С. 85–86.; Приймак В. В. VII виставка з птахівництва (23-26 вересня 1910 р.) Полтавської губернії в історії розвитку галузі України. *Історія освіти, науки і техніки в Україні* : матер. VIII Всеукр. конф. молодих вч. та спец-тів, 16 березня 2012 р. К., 2012. Ч.2. С. 166 – 167.

²⁵ Катеринич О. О., Гадючко О. Т., Хвостик В. П., Кисла К. Д. Вітчизняне гусівництво та світові тенденції розвитку. *Птахівництво*: міжвід. тем. наук. зб. Харків, 2006: Матер. VII всеукр. конф. по птах. з міжнар. участ. Вип.58. С. 87–90.

²⁶ Приймак В. В. Ведення гусівництва Волинської губернії на початку XX століття. *Зоотехнічна наука : історія, проблеми, перспективи* : матер. II міжнар. наук.-практ. конф., 14–16 березня 2012 р. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 3–4.

²⁷ Васильєва О.О. Історія та перспективи розвитку фазанівництва в галузі птахівництва України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*: науково-виробничий, фаховий журнал. 2009. № 2. С. 58–62.; Васильєва О. О. Страусівництво – нова перспективна галузь сільськогосподарського виробництва України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2009. №1. С. 78–84.

²⁸ Сахацький М. І., Осадча Ю. В. Стан та перспективні напрями селекції в страусівництві. *Птахівництво*: міжвід. тем. наук. зб. / Ін-т птахівництва. Харків, 2012. Вип. 68. С. 415–425.

²⁹ Ручко Т. В. Історія створення і розвитку страусівництва в світі. *Історія освіти, науки і техніки в Україні* : матер. VIII Всеукр. конф. молодих вч. та спец., 21 травня 2013 р. К., 2013. С. 112–114.

На основі проведеного аналізу встановлено, що теоретико-методологічні та науково-організаційні аспекти розвитку птахівництва в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. в історіографії відображено в загальних рисах. Відомості щодо впливу соціально-економічної кон'юнктури практично відсутні. Попередні дослідники зосереджували увагу здебільшого на аналізі окремих аспектів науково-організаційної компоненти супроводу галузі. До цього часу належним чином не осмислено творчі здобутки дослідників, не визначено шляхи їх використання на сучасному етапі розвитку галузі.

У підрозділі 1.2 «*Джерелознавчі засади дослідження*» виділено й охарактеризовано джерела дослідження за видовим принципом. Це передусім: документи фондів державних архівів; масив опублікованих та неопублікованих наукових праць учених-аграріїв, істориків другої половини ХХ – початку ХХІ ст.; офіційні документи органів державної влади, наукових установ і громадських організацій; тогочасна журнальна й газетна публіцистика; мемуарна спадщина тощо.

Основу джерельної бази дослідження становили документи державних і відомчих архівних установ України. Виявлений масив архівних документів дозволив не тільки відслідкувати багатофакторний вплив на процес розвитку науково-організаційних основ птахівництва, а й шляхом порівняння з іншими джерелами перевірити, уточнити, підтвердити або відкинути деякі твердження, переконатися в повноті й достовірності походження інформації. Саме документальні джерела є найважливішими в дослідженні обраної наукової проблеми.

Найбільший масив документів з теми дослідження зберігається у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), зокрема у фонді 27 «Міністерство сільського господарства УРСР» (1919–1970). Низку документів, що безпосередньо стосуються розвитку науково-організаційних основ галузі птахівництва, містить фонд 4861 «Українська академія сільськогосподарських наук» (1956–1962). Становлять інтерес документи фонду 1055 «Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна» (1931–1934). У фонді 2 «Кабінет Міністрів України» (1918–2003) представлено матеріали з питань планування та виробництва продукції птахівництва, характеристики племінної бази. Залучено матеріали фондів 340 «Народний комісаріат продовольства УРСР» (1919–1924), 4770 «Республіканська контора інкубаторно-птахівницьких станцій Міністерства сільського господарства УРСР» (1940–1959) і 5176 «Південне відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна, м. Київ» (1969–1986). Суттєвий інформаційний потенціал як ресурс дослідження має фонд 1 «Документи загального відділу ЦК КПУ» Центрального державного архіву громадських організацій України (ЦДАГО України), зі значним документальним пластом, який характеризує аграрну політику радянської держави обраного періоду в питаннях подальшого піднесення галузі птахівництва.

З метою вивчення періоду зародження птахівництва в Україні залучено матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України). Не меншу значущість для даного дослідження мали фонди Державного архіву м. Києва (ДАК). Зокрема, фонд Р-1331 «Українська ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарська академія Міністерства сільського господарства УРСР» (1954–1977). Досить інформативними виявилися

фонди державних обласних архівів України. Нами проаналізовано матеріали Державного архіву Хмельницької області (ДАХМО), Державного архіву Полтавської області (ДАПО), Державного архіву Харківської області (ДАХО), а саме: матеріали діяльності НДІ птахівництва після його переведення у Харківську область (с. Бірки). Це висвітлено у матеріалах фонду Р-6100 «Український науково-дослідний інститут птахівництва Міністерства сільського господарства УРСР» (1938, 1940–1966 рр.). У цілому опрацьовано 20 фондів 7-ми архівних установ України. Вивчення документів, що зберігаються в архівах галузевих установ, зокрема Інституту птахівництва НААН та ВО «Київптахопром» сприяло конкретизації пріоритетних напрямів їхньої діяльності, визначенню впливу на практику ведення вітчизняного птахівництва.

Серед різноманітних джерел дисертаційного дослідження вирізнялися особливою інформативністю наукові праці визнаних учених у галузі птахівництва як основне джерело для аналізу становлення та розвитку теоретичних і методологічних засад ведення птахівництва. Вагому джерельну групу становили періодичні видання, які виходили друком на різних етапах досліджуваного періоду та наводили інформацію про наукові розвідки в галузі птахівництва у зазначений період, містили внесок учених-аграріїв у розробку науково-організаційних основ птахівництва та впровадження їх в практику. Зокрема, це журнали «Птахівництво», «Ветеринарія», «Тваринництво», «Сучасне птахівництво» та ін. У даному дослідженні використано також автобіографічні матеріали (спогади, щоденники, листи, автобіографії та ін.).

Отже, тема дослідження базується на широкій джерельній базі, яка дозволяє розв'язати поставлені дослідницькі завдання. У роботі використано архівні документи, наукові праці вчених, періодичні видання, які дозволяють повноцінно відтворити історичний процес накопичення наукових знань, зміну наукових поглядів, концепцій, парадигм у питаннях розвитку науково-організаційних і теоретико-методологічних основ птахівництва, відтворюють вплив політичної, соціальної, економічної атмосфери в суспільстві на характер і науковий рівень досліджень.

У підрозділі 1.3 «*Методологія дослідження*» обґрунтовано методологічну основу наукового пошуку щодо науково-організаційних і теоретико-методологічних засад становлення та розвитку вітчизняного птахівництва. Забезпеченню неупередженого аналізу розвитку галузі в другій половині ХХ – початку ХХІ ст. в історико-науковому ракурсі сприяло, передусім, системне застосування принципу історизму. Дослідження ґрунтується на аналізі й синтезі загальнонаукової та філософської методології, які стали основою пошуку спеціального методологічного арсеналу історії галузевої науки. Застосування принципу історизму в даному дослідженні сприяло послідовному відтворенню наукової думки (у процесі її еволюції) у галузі птахівництва України в ієрархічних зв'язках і залежностях її внутрішніх сегментів. Теоретико-методологічну основу даного дослідження склали принципи та методи історичного пізнання, що ґрунтуються на засадах діалектики, забезпечують максимально вичерпний аналіз подій, фактів і явищ наукового життя в їхньому діалектичному взаємозв'язку та суперечливій взаємодії. Об'єктивність, як первинний принцип дослідницького пошуку, апріорі передбачає неупередженість оцінювань та узагальнень дослідника, використання лише достовірної інформації. Принцип репрезентативності надав можливість з накопиченого у процесі дослідження емпіричного матеріалу виділити найбільш інформативні для

висвітлення обраної теми елементи й одночасно уникнути залучення несуттєвих і повторюваних фактів із сумнівною документальною базою. Особливу увагу приділяли предметно-хронологічному, а також порівняльно-історичному методам.

Важливого значення надавали застосуванню інформаційного підходу. Продуктивним засобом систематизації матеріалів дослідження є метод періодизації, який створює необхідні умови для структуризації та систематизації, а також критичного осмислення емпіричного матеріалу. Когнітивний потенціал цього методу виявився незамінним при виділенні періодів становлення і розвитку науково-організаційних засад птахівництва. Основними маркерами виділених взаємопов'язаних періодів розглядали: науково-організаційні та соціально-економічні чинники, законодавче забезпечення, наукові дослідження за такими напрямками – селекційно-племінна робота, годівля, технологія утримання птиці, штучна інкубація яєць. З огляду на це нами виділено два етапи й декілька рівнозначних періодів: перший – 1951–1964 рр., другий – 1964–1975 рр., третій – 1975–1982 рр. і четвертий – 1982–1990 рр. (перший етап) та п'ятий – 1991–2018 рр. (другий етап).

Отже, наявність релевантного методологічного інструментарію, критично-об'єктивний аналіз і синтез різнопланових джерел сприяли відтворенню загальних закономірностей формування науково-організаційних і теоретико-методологічних засад розвитку птахівництва України другої половини ХХ – початку ХХІ ст., внеску вітчизняних дослідників у їх розроблення.

У розділі 2 «Періоди становлення і розвитку наукового забезпечення птахівництва в Україні» охарактеризовано передумови становлення та розвитку досліджуваної галузі. Формуванню її наукових основ передувало зародження сектору громадського птахівництва, народної селекції, обмін племінним матеріалом, забезпечений розширенням торговельних зв'язків, започаткування діяльності освітніх інституцій, публікація перших тематичних друкованих праць, проведення сільськогосподарських виставок і конкурсів несучості тощо.

У підрозділі 2.1 «Передумови становлення знань про птахівництво у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.» доведено вагоме значення для розвитку наукової думки в птахівництві перших у Російській імперії друкованих тематичних видань: «Пташиний двір» (1774) Г. М. Теплова та «Про землеробство, скотарство і птахівництво» (1799) М. Г. Ліванова, «Курівництво. Детальний опис курей різних порід. Пташиний двір у російських господарствах» (1882) І. І. Абозіна, «Практичне птахівництво. Утримання, розведення птиці в російських господарствах» (1891) П. М. Єлагіна та ін. Теоретичні й методологічні засади розведення сільськогосподарської птиці формувалися під впливом формалізованих Ч. Дарвіном (1809–1882) законів спадковості, мінливості, схрещування та підбору. Важливим виявилось запровадження вивчення наукових основ птахівництва у вищих навчальних закладах освіти, розташованих на українських землях. Першою стала Києво-Могилянська академія, де на курсі сільської та домашньої економії висвітлювали окремі питання з птахівництва. При Імператорському університеті Святого Володимира у Києві, заснованому у 1834 р., діяла кафедра сільського господарства та лісівництва, де дотично вивчали й деякі питання з птахівництва.

Поширенню знань з даного напрямку сприяли перші періодичні галузеві видання, а саме – журнали «Вісник птахівництва» (1890), «Птахівництво» (1894).

Знаковим для становлення птахівництва в Російській імперії стало створення спеціалізованих товариств птахівничого профілю. Так, у 1880 р. організовано Московське товариство любителів (аматорів) птахівництва, а в 1885 р. вже функціонувало Імператорське Російське товариство птахівництва. З часом розпочало свою діяльність Російське товариство сільськогосподарського птахівництва у Москві, яке мало 46 філіальних відділень, у тому числі й у Києві (1896), а в Харкові – Південно-Російське товариство акліматизації з відділом птахівництва (1897). На українських землях функціонували філіали Імператорського товариства сільськогосподарського птахівництва, згодом було відкрито його відділ у Полтаві (1902), Київській, Катеринославській, Подільській, Херсонській та інших губерніях (1903). Основною метою діяльності усіх цих товариств було поліпшення вітчизняних порід на основі розповсюдження племінного матеріалу зарубіжної селекції, влаштування публічних виставок, конкурсів несучості птиці, публікації спеціальних видань, організація читань; заохочували почесними нагородами осіб, які займалися розведенням чистопородної та промислової птиці, виконували функції посередника при реалізації продуктів птахівництва тощо. У цей період птахівництво вперше потрапило до кола діяльності міжнародних організацій – у 1912 р. створено Всесвітню наукову асоціацію з птахівництва. Поширенню знань з птахівництва, вирішенню організаційних питань діяльності галузевих товариств на початку ХХ ст. сприяли Всеросійські з'їзди птахівників у Москві (1906, 1909, 1917), спеціалізовані виставки на території Російської імперії, в тому числі на українських землях. Виробництво продуктів птахівництва поступово збільшувалось і у 1913 р. країна експортувала 50% яєць від світового експорту

Зі встановленням більшовицького режиму й утворенням УСРР, у 20-30-х рр. минулого століття перед ученими постало багато завдань, вирішення яких було вкрай необхідним для забезпечення наукового супроводу птахівництва. При цьому постало питання про координацію науково-дослідної роботи, розпорошеної по чисельних сільськогосподарських наукових установах різних відомств, для того, щоб інтегрувати напрями наукових досліджень, забезпечити раціональне використання бюджетних коштів, виділених на сільськогосподарську науку. З цією метою у 1931 р. було організовано Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук (ВУАСГН), котра стала вищою науковою установою та науково-методичним центром у галузі сільськогосподарських наук, належала до системи ВАСГНІЛ і координувала діяльність профільних науково-дослідних інституцій з усіма їхніми філіями. Серед них функціонував і Всеукраїнський науково-дослідний інститут птахівництва (ВУНДІП). Перший в СРСР проблемно-тематичний план науково-дослідної діяльності ВУАСГН передбачав розв'язання низки галузевих проблем, а саме: збільшення виробництва м'яса, зменшення витрат зернофуражу при вирощуванні птиці на м'ясо; підвищення несучості курей; механізація яєчних ферм і безвигульне утримання курей; батарейний спосіб вирощування курчат; інкубаторно-брудерна справа для качок і гусей. Однак ВУАСГН проіснувала лише до квітня 1935 р.

До становлення наукових основ птахівництва доклали зусиль М. Ф. Іванов,

О. П. Бондарнеко, А. У. Биховець, П. Ю. Божко, В. В. Букраба, В. П. Дзюба, І. І. Клодницький, І. М. Краєвий, О. С. Мельник Е. Е. Пеніонжкевич, П. К. Селіонов, М. Д. Тарнавський, І. І. Шмальгаузен та ін.

У 30-х рр. в УСРР єдиним періодичним виданням, де висвітлювалися питання утримання, годівлі птиці та догляду за нею тощо, став журнал «Птахівництво України» (перший номер вийшов у квітні 1930 р.), який видавав «Укркооптах» (1924–1931) під егідою НКЗС УСРР. У цей період українські вчені у виробничих умовах відпрацьовували методику селекційно-племінної роботи з птицею різних порід, встановили вимоги до добору, зберігання та транспортування інкубаційних яєць. У 1939–1941 рр. розробили зоотехнічний прийом використання птиці в боротьбі зі шкідниками сільськогосподарських культур, який з 1941 р. було включено в систему державних заходів.

З початком німецько-радянської війни (1941–1945) наукові дослідження з птахівництва в УРСР були призупинені. Зокрема, Українську науково-дослідну станцію птахівництва (на яку було перетворено ВУНДП у 1934 р.) евакуювали на Поволжя (з 22 вересня 1941 р. по 31 грудня 1943 р.) та реєвакуювали у с. Бірки Харківської області, де вчені почали відновлювати науково-дослідну діяльність. За часи війни не провадили племінну роботу з місцевими полтавськими курми на Полтавській дослідній станції, оскільки окупанти повністю знищили колгоспні птахоферми, тож репродукція птахопоголів'я для наукових цілей у повоєнні роки забезпечувалося в основному за рахунок закупівлі птиці в населення.

У підрозділі 2.2 «Розвиток науково-організаційних основ ведення галузі на тлі соціально-економічних і суспільно-політичних чинників в УРСР у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. з'ясовано, що у цей час відбувалося формування соціального запиту на виробництво продукції птахівництва в результаті зростання чисельності, насамперед, міського населення, одержавлення досліджуваної галузі та формування її племінної бази.

На початку 50-х рр. в УРСР адміністративно-командна система радянської влади призвела до хронічного застою в галузі сільського господарства. Неefективним виявилось функціонування науково-дослідних установ, підпорядковуваних різним міністерствам і відомствам, що призводило до паралелізму в роботі або, навпаки, неузгодженості, без врахування певних регіональних особливостей тощо. Більшість наукових установ не були оснащені новітнім лабораторним обладнанням, а також технічними засобами. Виникла потреба в удосконаленні управління науково-дослідною роботою, підвищенні теоретичного рівня досліджень та упровадження їх результатів у виробництво, що потребувало створення керівного й координуючого центру сільськогосподарської науки. Так, відповідно до постанови Ради Міністрів від 30 грудня 1956 р. № 1566 було організовано Українську академію сільськогосподарських наук (УАСГН), у структурі якої сформовано п'ять Відділень, де упродовж 1957–1961 рр. комплексно виконувалися наукові програми і, в тому числі, з птахівництва. Відділення тваринництва координувало роботу науково-дослідних зональних і галузевих інститутів, ветеринарних і зоотехнічних факультетів, а також кафедр сільськогосподарських інститутів, що підпорядковувалися Міністерству сільського господарства УРСР. На Київській

дослідній станції тваринництва провадили науково-дослідну роботу щодо зоотехнічної та економічної ефективності різних способів утримання курей (1957–1959 рр.). При цьому порівняльну зоотехнічну та економічну оцінку різних способів утримання несучок вивчали під керівництвом І. Бутковського, а вплив зоогігієнічних чинників на фізіологічний стан і продуктивність курей – К. Бахмета. На Сумській державній сільськогосподарській дослідній станції розв'язували проблему з підвищення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва у колгоспах області, де передбачено вирішення питань і з птахівництва (1957–1960). У відділі тваринництва Миколаївської державної обласної сільськогосподарської дослідної станції під керівництвом В. С. Кобзева (1957) вивчали проблему зі збільшення виробництва продуктів тваринництва шляхом розробки повноцінної годівлі, поліпшення племінних якостей та оздоровлення від хвороб сільськогосподарської птиці, досліджували вплив антибіотиків на ріст і збереженість курчат та каченят до місячного віку. Ґрунтовні дослідження у період діяльності УАСГН провадили вчені Української науково-дослідної станції птахівництва/Українського НДІ птахівництва, які всебічно охоплювали різноманітні напрями в галузі. Зокрема, з поліпшення полтавських місцевих курей, російської білої породи і нью-гемпшир, удосконалення великих сірих і переяславських гусей, українських і чорних білогрудих качок, підвищення племінних та продуктивних якостей широкогрудих бронзових індиків. Працювали над виведенням курей спеціалізованого яєчного напрямку, запроваджували міжлінійну гібридизацію та вивчали господарські цінності птиці різних гібридних форм, розробляли системи вирощування молодняку курей на м'ясо тощо. Встановлено, що науковою роботою займалися М. Г. Курдюков, Т. С. Лень, А. У. Биховець, В. М. Копилов, М. В. Дахновський, О. Д. Осадчук, М. В. Дубовський, Г. В. Кирьянова, І. С. Скуратов, Л. М. Фірсова, Л. П. Радченко, З. М. Гридасова, П. Ф. Щербина, Є. С. Кегелес, В. М. Супрун та ін.

Дослідження з питань птахівництва вели й учені на різних кафедрах у вищих закладах освіти, які координувала УАСГН. Так, на кафедрі зоогігієни зоотехнічного факультету Української сільськогосподарської академії під керівництвом К. С. Єрмолаєвої провадили наукові дослідження з розроблення зоогігієнічних нормативів утримання птиці (1958). У Білоцерківському СГІ Ф. М. Мілованов очолив експерименти щодо вікових і сезонних змін шлункової секреції, складу крові та продуктивності курей при клітковому й вигульному утриманні (1957–1960). У Харківському зоотехнічному інституті П. Ю. Божко і С. С. Кромін розробляли методи інтенсивного утримання курей (1957–1960). Провалили відповідну науково-дослідну роботу з птахівництва і вчені інших вищих закладів освіти.

Прискорені темпи урбанізації у період 1953–1964 рр. вимагали будівництва птахоферм, передусім, поблизу великих міст. Технологічні процеси виробництва яєць і м'яса птиці були чітко регламентовані постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, що свідчить про державний контроль за їх якістю та обсягами.

На початку 60-х рр. в УРСР (як і в СРСР) уже накопичили певний багаж знань з інтенсивного ведення галузі, однак поширювався він досить повільно. Недостатньо використовувались новітні досягнення науки й передового досвіду при виробництві,

передусім, м'яса бройлерів. Динамічне збільшення виробництва яєць в УРСР до 1962 р. змінилося його зменшенням. Тим не менш, у цей період склалися передумови для переведення птахівництва на промислову основу. Для керівництва спеціалізованими птахівничими господарствами відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС «Про організацію виробництва яєць і м'яса птиці на промисловій основі» від 3 вересня 1964 р. було створено Управління птахівничої промисловості СРСР (Птахопром СРСР), а в Україні – Укрптахопром. В УРСР промислове птахівництво розвивалося водночас із розвитком усього народного господарства. Однак, незважаючи на всі досягнення та державну регулятивну підтримку, слід зазначити, що наприкінці 60-х рр. минулого століття темпи виробництва сільськогосподарської продукції почали сповільнюватися, країна дедалі більше почала імпортувати продовольства, оплачуване постачанням на світові ринки природного палива й інших невідновлюваних ресурсів. Тому в 1968 р. (від 2 жовтня) було прийнято Постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого поліпшення науково-дослідних робіт у галузі сільського господарства». Так, відповідно до постанови РМ УРСР від 5 січня 1970 р. № 1 на виконання постанови РМ СРСР № 943 від 12 січня 1969 р. було організовано Південне відділення ВАСГНІЛ (ПВ ВАСГНІЛ).

Новоутворення поліпшило існуючий до його появи контроль за роботою науково-дослідних інституцій і методичне керівництво ними, а також планування та координацію наукових досліджень з питань наукового супроводу розвитку сільського господарства в УРСР. Підпорядковані йому інституції здійснювали дослідження як відповідно до загальносоюзних тематик, так і узгоджені з планом ПВ ВАСГНІЛ. Так, у НДІ землеробства і тваринництва західних регіонів УРСР виконували наукову роботу щодо розробки методів поліпшення місцевих гусей у Львівській області, за її результатами в дослідному господарстві «Оброшино» було створено нову породну групу гетерозисної птиці. В Українському НДІ птахівництва упродовж 60-70-х рр. минулого століття розв'язували проблему удосконалення існуючих і виведення нових порід і породних груп птиці по природно-кліматичних зонах країни та вивчали спадковість продуктивних ознак у курей яєчних ліній різних популяцій (А. Т. Коваленко), розробляли методи генетичного аналізу за лінійного розведення і схрещування птиці (В. П. Коваленко та Є. І. Ковальський) та ін. Практичне впровадження результатів новітніх наукових розробок українських учених дозволило підвищити ефективність виробництва та якість продукції птахівництва. Зокрема, використання вихідних ліній яєчних курей кросу «Б-2М» забезпечило річний економічний ефект 278 тис. крб., м'ясних курей удосконалених материнських і батьківських ліній кросів «Таврія» і «17П» – 126,7 тис. крб., проведення лікувально-профілактичних заходів при токсичній дистрофії індиків дало економічний ефект 983,7 тис. крб., одночасна імунізація птиці проти хвороби Ньюкасла та віспи – 1339,6 тис. крб.

Високий рівень виробництва продукції птахівництва в УРСР дозволив постачати у загальносоюзний фонд республіка майже $\frac{1}{4}$ яєць і яєчних продуктів, що приблизно стільки ж, скільки 13 республік СРСР разом. Можна стверджувати, що завдяки розвитку птахівництва в УРСР Радянський Союз займав провідні позиції у світі та

упродовж 1969–1981 рр. з виробництва яєць вийшов на друге місце після США, у 1982 р. – перше (випередивши США і Китай) і на цій позиції утримувався до 1984 р. За виробництвом м'яса птиці ЄСР у 1961–1991 рр. перебував на другому місці у світі, поступаючись лише США. Тим самим доводячи, що рівень наукового забезпечення галузі новітніми розробками не поступався світовому.

У період незалежності України, після руйнації командно-планової системи, в галузі птахівництва розпочалися процеси реформування. При цьому вона зазнавала як періодів занепаду, стабілізації, так і поступового відновлення. Для забезпечення розвитку птахівництва на державному рівні було вжито низку заходів: затверджено цільову програму «Птахівництво» (2003), програму розвитку індиківництва (2007), проведення породовипробування яєчних кросів курей тощо.

Птахівництво наразі досягло значних успіхів і стало провідною галуззю тваринництва, а Україна перетворилась із імпортера яєць та м'яса птиці на їх експортера. Однак в умовах інтеграції країни до світового економічного простору важливими складовими конкурентоспроможності продукції птахівництва є її якість і безпечність. Важливим напрямом державного регулювання безпеки продуктів харчування є розробка стандартів з вимогами відповідно до Кодексу Аліментаріусу.

У розділі 3 «Теоретико-методологічні засади розвитку галузі птахівництва» показано, що українськими вченими в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. розроблено теорію і методологію розведення та селекції, утримання й годівлі птиці, штучної інкубації яєць, ветеринарного забезпечення галузі птахівництва тощо. На початку другої половини ХХ ст. для одержання молодняку з ефектом гетерозису вченими було запроваджено промислове схрещування курей породи російська біла з австралорп і нью-гемпшир (В. С. Кобзєва) та голошийною (Г. А. Кодинець, І. С. Журавок, М. І. Цисельська); провадили поглиблену селекційно-племінну роботу з російськими білими і первомайськими курми (М. Г. Курдюков); застосовуючи підбір і добір батьківських пар за їхніми індивідуальними продуктивними якостями, оцінювання півнів за якістю потомства розв'язували проблему поліпшення полтавських місцевих курей (Т. С. Лень); було винайдено метод трансплантації сім'яників (В. Г. Новіков). Зацікавившись експериментами В. Г. Новікова, французькі вчені (Ж. Бенуа та ін.) вивчили спадкові мінливості морфологічних властивостей у качок пекінської породи після уведення їм ДНК, одержаної від качок породи хакі-кемпбелл. Українські вчені почали застосовувати в розведенні високопродуктивної птиці схрещування інбредних ліній. Вагомим здобутком теоретичного і методологічного забезпечення розвитку бройлерного виробництва, і не лише в УРСР, стала розроблена в 1959 р. М. В. Дубовським методика виведення м'ясних курчат (бройлерів), при цьому вчений рекомендував використовувати курей порід як іноземного походження, так і місцевих. Однак у подальшому українські вчені для виведення бройлерів залучали лише іноземні породи корніш і плімутрок.

У парадигмі селекційної роботи з м'ясною птицею у 60-х рр. ХХ ст. важливим показником продуктивності м'ясних курей була жива маса у віці 63 доби. Вчені постійно працювали над зменшенням терміну вирощування птиці та підвищення її живої маси у віці забою. Завдяки селекції ліній курей на специфічну комбінаційну здатність у 1970 р. жива маса гібридів у 56-добовому віці становила 1309,4 г, а в

1985 р. даний показник у 49-добових бройлерів був на рівні 1462 г. Однак, незважаючи на поглиблену і всебічну селекційну роботу українських вчених з м'ясними курми упродовж декількох десятиліть, в Україні й дотепер не створено спеціалізованих кросів курей для одержання курчат-бройлерів, тому птахівники вимушені завозити цю птицю з-за кордону. Бройлери сучасних кросів селекції провідних світових компаній, зокрема «Cobb-Vantress Inc.» (США), у 42 дні досягають живої маси 2857 г за витрат корму 1,67 кг/кг приросту.

У 60-х рр. ХХ ст. в селекційній роботі у птахівництві учені почали широко застосовувати інбридинг. Зокрема, виведено лінії курей російської білої породи і род-айланд яєчного напрямку продуктивності з коефіцієнтом інбридингу від 25 до 50%. У цей період під загальним керівництвом Н. Ф. Косенко, В. П. Коваленком і К. І. Ковальським розроблено методи генетичного аналізу за лінійного розведення та схрещування птиці з використанням обчислювальної техніки.

Проведене нами узагальнення результатів селекційної роботи з місцевими курми дозволило встановити, що племінну роботу з цією птицею вперше розпочато у 1912 р. на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції, і на перших етапах кури мали несучість 70 яєць за рік, маса яєць у середньому була на рівні 50 г, а жива маса коливалася від 2,1 до 4,0 кг. У результаті поглибленої селекційно-племінної роботи співробітниками Інституту птахівництва УААН на базі дослідного господарства «Бірки» із застосуванням методу індивідуально-сімейної селекції з оцінкою плідників за якістю потомства поліпшено продуктивні й репродуктивні ознаки птиці, консолідовано її екстер'єрні особливості. На початку ХХІ ст. полтавські глинясті кури характеризувалися такими показниками: несучість за рік – 235–240 шт., маса яєць у віці 52 тижні – 59,5–60,5 г, жива маса курок – 2,2–2,3 кг. Їхніми найціннішими ознаками є підвищена життєздатність, стійкість до стресів та неопластичних захворювань, зокрема хвороби Марека. Використання курей вітчизняних порід і популяцій може бути перспективним за органічного виробництва продукції птахівництва. Однак сучасне промислове птахівництво вимагає використання високопродуктивної аутосексної птиці з тривалим терміном несучості, тому в Україні поширеними є кроси провідних світових селекційних компаній, наприклад, «Ну-Line International» (США). Від гібридних несучок до 100-тижневого віку на середню несучку одержують 471–487 яєць за витрат корму на 10 шт. 1,13–1,24 кг.

Типізація результатів досліджень, висвітлених у різних джерелах, свідчить, що у другій половині ХХ ст. вітчизняні вчені працювали над проблемою штучного осіменіння птиці (В. І. Бесулін, М. І. Сахацький, О. П. Бондаренко). Створені в Українському НДІ птахівництва синтетичні розріджувачі для сперми набули широкого впровадження у багатьох спеціалізованих господарствах СРСР.

Виявлено, що з розвитком промислового птахівництва та поглиблення спеціалізації господарств постала необхідність в окремому вирощуванні птиці залежно від статі. Так, упродовж 1981–1985 рр. українськими вченими розроблено генетичні основи та методичні прийоми створення федерсексних комбінацій м'ясних курей, виведена аутосексна материнська форма породи плімутрок. У цей період проведено значну кількість аналітичних схрещувань і фенотипових спостережень, що дали змогу визначити комплексні генотипи забарвлення оперення у гусей

(Ю. В. Бондаренко, І. П. Жарков та ін.). У незалежній Україні вчені продовжували роботу в напрямі створення аутосексної птиці (Ю. В. Бондаренко, Н. Г. Рябоконт, В. П. Богатир), а для визначення статі у страусів Р. А. Кулібаба і С. В. Руда винайшли ефективний метод з використанням праймерних систем SS1|SS2, OSFES з контролюванням ампліфікації. Ґрунтовним аспектом у селекційній роботі в сучасному птахівництві став метод прогнозування поєднувальності ліній курей за використання імуногенетичних маркерів, що дозволяє встановити генетичні механізми регуляції продуктивності птиці (О. П. Подстрешний та О. В. Рожковський).

У напрямі розвитку теорії та методології годівлі сільськогосподарської птиці важливим періодом є 50-і – перша половина 60-х рр. ХХ ст., що позначився запровадженням системних досліджень з нормованої годівлі, пошуками джерел компенсаторного живлення, які б сприяли зниженню витрат кормів на одиницю продукції та збереженості поголів'я. Для встановлення норм годівлі птиці та вивчення потреб її організму в поживних речовинах важливими стали розвідки динаміки шлункової секреції у курей за різного способу утримання залежно від віку та сезону року. З цією метою у 1957 р. М. М. Дозорець освоїв методику накладання шлункових фістул у курей і курчат.

У 60-х рр. минулого століття розроблено білково-вітамінні добавки для бройлерів із вмістом кормового антибіотика, техніку введення технічного жиру в комбікорми (М. В. Дахновський); запропоновано норми сирого протеїну при годівлі гібридних і чистопородних несучок (В. О. Лук'янов і Т. М. Головка); винайдено спосіб виготовлення сухого білково-вітамінного концентрату з вмісту передшлунків жуйних тварин (В. М. Ковбасенко та ін.).

Під керівництвом І. С. Самойленка у 70-80-х рр. ХХ ст. вивчено зовнішньосекреторну активність підшлункової залози, процеси всмоктування, секреції, моторноевакуаторну діяльність тонкого кишечника, ферментативну активність цих органів, їх тканинне дихання, а також процеси трансамінування та АТФ-азну активність у печінці, перетравлювання поживних речовин кормів у курей та їх залежність від віку, рівня загального газоенергетичного обміну тощо. Для забезпечення повноцінності комбікормів важливим є збагачення їх вітамінними препаратами. Встановлено, що наприкінці 80-х років минулого століття в Українському НДІ птахівництва П. Ф. Сурай та І. А. Іонов розробили експрес-метод визначення вітаміну А в олійних препаратах, який дозволяє провадити аналіз упродовж однієї години з високою точністю і достовірністю. Загалом у даній установі вчені розробили методи аналізу вітамінів А, Е, D і К. Удосконалено протеїнове та амінокислотного живлення, зокрема племінних індичок, з обґрунтуванням можливості зниження рівня сирого протеїну в комбікормах, але за оптимального рівня амінокислот (М. М. Лемешева).

Аналіз масиву проведених наукових досліджень з годівлі птиці за часи незалежності України засвідчив їх різнобічність та відповідають кон'юнктурі птахівництва. Вченими висвітлено сучасні аспекти мінерального живлення яєчних курей (Л. І. Подобед), комплексне застосування вітатону й вітаміну А в годівлі несучок (А. І. Свеженцов та ін.), встановлено оптимальний рівень обмінної енергії та

протеїну в раціоні м'ясо-яєчних курчат (А. І. Горобець, Т. Є. Клименко), доведено доцільність уведення мармурової крихти та гемоглобінового порошку в комбікорми для птиці (С. В. Цап та ін.), виявлено вплив трансгенних кукурудзи та сої на організм курчат (Н. І. Братишко та ін.) тощо.

У розвитку теоретико-методологічного забезпечення утримання птиці важливою стала розробка М. В. Дахновським, О. Д. Осадчуком і Л. П. Радченком у 50-х рр. ХХ ст. методу інтенсивного утримання курей на глибокій незмінній підстилці, який забезпечив підвищення продуктивності птиці та зниження затрат праці. Результатами досліджень також було доведено, що утримання курей-несучок у кліткових батареях дозволяє механізувати виробничі процеси в пташнику та знизити собівартість продукції. На початку другої половини 50-х рр. вже було відомо, що ультрафіолетова недостатність негативно позначається на організмі тварин, що призводить до зниження їхньої продуктивності. У зв'язку з цим під керівництвом Г. А. Кодинця вчені розв'язували проблему ультрафіолетового опромінення сільськогосподарської птиці, а в 1958 р. цей метод почали впроваджувати у практику.

Для забезпечення цілорічного виробництва продукції птахівництва важливими стали розробки світлових режимів при утриманні птиці. Так, наприкінці 50-х років Г. А. Кодинець запропонував спосіб однократного раптового вмикання світла вночі, а потім поступового його вимикання за допомогою реостата, імітуючи захід сонця. Цей метод надав можливість у зимовий період підвищити несучість курей. Поступово вчені удосконалювали світлові режими при утриманні птиці. У 1967–1970 рр. під керівництвом В. О. Лук'янова дослідники В. О. Бреславець і В. О. Батюжевська встановили, що зміна спектра світла електроламп від світло-жовтого до білого майже не впливає на продуктивність. Пізніше О. Ф. Прокудін довів, що різке збільшення тривалості світлового дня є причиною гормональних зрушень і захворювань репродуктивних органів у курей. Г. С. Крок і В. Я. Пудов вивчали морфофункціональні особливості деяких залоз внутрішньої секреції у півнів, вирощених за різних світлових режимів. Варто зазначити, що подібні дослідження на ремонтних курочках і півниках доцільно вести й на сучасному етапі розвитку птахівництва, оскільки кроси яєчних курей характеризуються ранньою статевою зрілістю, а світловий режим є важливим чинником, що її регулює.

На початку ХХІ ст. С. В. Кульбаба запропонував для освітлення пташників застосовувати компактні люмінесцентні лампи, що забезпечують відчутне зменшення витрат електроенергії, а І. І. Івко, Ю. Б. Іщенко і С. В. Кульбаба розробили комп'ютеризовану математичну модель систем освітлення приміщень.

Доведено, що розвиток штучної інкубації є можливим лише за умов її теоретичного і методологічного забезпечення. У другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. українські вчені провели низку досліджень, що дозволили, передусім, поліпшити якість інкубаційних яєць та технологію їх інкубування. До основних наукових напрацювань належать: метод періодичного прогрівання качиних яєць упродовж 4, 8, і 12 діб їх зберігання до закладки (А. П. Князева), ультрафіолетове опромінення (Г. А. Кодинець), розроблення диференційованого режиму інкубування (А. У. Биховець), конвеєрність закладок в один інкубатор (А. У. Биховець, З. М. Гридасова), встановлення взаємозв'язку тривалості ембріогенезу та

життєздатності ембріонів (Г. М. Левін), лазерна (Н. Л. Лисиченко, А. М. Коробов, В. А. Коробов, І. Л. Якименко) та глибинна обробки яєць (В. О. Іванов і М. В. Архангельська) й ін.

У розділ 4 «Напрями науково-практичного забезпечення галузі птахівництва» узагальнено теоретико-методологічні й науково-організаційні засади розвитку селекційно-племінної роботи, годівлі й технології утримання птиці та штучної інкубації яєць.

У підрозділі 4.1 «Селекційно-генетичне вдосконалення птиці» показано, що розвиток племінної роботи в Українській РСР на початку другої половини ХХ ст. позначився різними поглядами вчених на спадковість, що формувалися під політичним тиском комуністичної влади. До середини 60-х рр. ХХ ст. спростовувалося вчення щодо успадкування властивостей особинами через статеві клітини, і це суттєво гальмувало не лише розвиток генетики як науки, а й досягнення в селекційно-племінній роботі з птицею.

Аналіз накопичених розвідок у досліджуваній період свідчить, що велику увагу українські вчені приділяли поліпшенню місцевої птиці, виведенню нових порід і порідних груп. Племінну роботу з курми російської білої породи і первомайськими та великими сірими гусьми провадив М. Г. Курдюков. Методичним керівництвом поліпшення роменських гусей займався В. Н. Копилов, а переяславських – А. У. Биховець. М. В. Дахновський очолював дослідження щодо удосконалення продуктивних якостей українських і чорних білогрудих качок. Під керівництвом В. С. Кобзева на базі Миколаївської державної сільськогосподарської дослідної станції запроваджували схрещування курей різних порід (російська біла, австралорп і нью-гемпшир). Слід зауважити, що в УРСР методи племінної роботи спрямовувалися під впливом вказівок керівних структур. Зокрема у 60-х рр., з метою одержання м'ясних курчат вимагали запроваджувати промислове схрещування яєчних курей з м'ясо-яєчними, та такі гібриди характеризувалися низькою інтенсивністю росту. Однак вже на той час зі світової практики було відомо, що для одержання бройлерів використовують лінії курей порід білий корніш і білий плімутрок. Тому, в 1965 р. вперше в УРСР та СРСР загалом у дослідному господарстві Українського НДІ птахівництва радгоспі «Красний» було запроваджено методи селекційно-племінної роботи з цією птицею для виведення високопродуктивних гібридних курчат.

У 70-х рр. ХХ ст. в УРСР для ведення племінної роботи було створено систему племінних птахівничих господарств, яка складалась із селекційно-генетичних станцій, державних племінних заводів, радгоспних і колгоспних ферм-репродукторів, а у 80-х рр. станції було об'єднано в селекційно-генетичний центр.

Племінну роботу з м'ясними курми провадили також Е. Н. Куранова, В. С. Кромін і Н. Г. Гурина та ін. У зв'язку зі складною взаємообумовленістю селекціонованих ознак птиці В. П. Коваленко запропонував застосовувати множинний регресійний аналіз. В. Д. Лук'яною розроблено програму селекції курей ліній яєчного напрямку з оцінкою плідників за якістю потомства. У 80-х рр. за участі вітчизняних учених було розроблено план селекційно-племінної роботи у птахівництві УРСР на 1986–1990 рр. і до 2000 року.

На початку ХХІ ст. в Україні відродження птахівництва супроводжувалось активним завезенням птиці яєчних і м'ясних кросів із-за кордону, що стало причиною зменшення частки яєчних кросів птиці української селекції, неаутосексних («Бірки-2М» і «Бірки-117»), як неконкурентоспроможних з поширеними закордонними.

У підрозділі 4.2 «Обґрунтування основ раціональної годівлі у птахівництві» охарактеризовано один із найважливіших ланцюгів у виробничих процесах галузі.

Як засвідчили результати проведених розвідок, на початку другої половини ХХ ст. українськими вченими актуалізовано питання нормування живлення птиці, при цьому враховували, що умови розвитку птахівництва виключають індивідуальний підхід. Годівлю потрібно було організувати ще й таким чином, щоб забезпечити максимальну механізацію процесу підготовки кормів.

Стверджувалась наукова думка щодо необхідності підвищення рівня протеїнового живлення птиці з урахуванням його якості (І. Я. Тицький, А. А. Крикун); із середини 50-х рр. ХХ ст. започатковано пошуки ефективних препаратів для стимуляції швидкості росту молодняка. З цією метою почали використовувати кормові антибіотики, а вчені досліджували їх вплив на продуктивність птиці (Г. В. Кір'янова, О. Д. Осадчук, Т. М. Мацієвська). Ідея впровадження антибіотиків у практику птахівництва була підтримана багатьма вченими, які рекомендували застосовувати біоміцин або технічні (калієві та натрієві) солі пеніциліну.

На початку 60-х рр. вже було науково обґрунтовано і практично доведено ефективність годівлі птиці тільки сухими комбікормами (Д. І. Шмельов, П. Ю. Божко, Б. В. Рубан). Однак перехід на сухий тип годівлі був неможливим, оскільки держава не могла достатньою мірою забезпечити потреби птахогосподарств зерновими кормами, відходами технічних виробництв, вітамінними концентратами, трав'яним борошном, сухими дріжджами тощо.

Із переведенням у 1964 р. вітчизняного птахівництва на промислову основу почалась його інтенсифікація, поширилося використання лінійної та гібридної птиці, однак реалізація її генетичного потенціалу була можливою лише за умов годівлі повнораціонними сухими комбікормами, що дозволяло також механізувати трудомісткі процеси в пташниках. Науково обґрунтованому вирішенню цих завдань сприяла організація систем досліджень, проведених українськими вченими з біохімії і фізіології птиці, обміну речовин тощо (В. Ф. Каравашенко та ін., Г. Ф. Лойко, В. К. Осадча). Вивчали вплив різного рівня обмінної енергії та сирого протеїну на продуктивність птиці (Т. М. Головка, І. І. Кондратенко), залежність кормових властивостей білкових кормів, виготовлених з відходів птахівництва, від тривалості зберігання (С. А. Водолажченко і З. В. Целуйко).

У незалежній Україні вітчизняними вченими (А. І. Свеженцов та ін., І. І. Ібатулін, М. Ю. Сичов, В. В. Отченашко, Н. І. Братишко та ін., Л. М. Степченко та ін., Л. І. Подобєд) проведено низку результативних досліджень. Доведено ефективність комплексного використання вітатону та вітаміну А в годівлі курей-несучок, розроблено способи й норми додавання до комбікормів курей яєчних кросів

мінеральних джерел місцевих родовищ, встановлено ефективність використання кормів у перепелів за різного протеїнового живлення тощо.

У підрозділі 4.3 «Удосконалення методів і систем утримання птиці» показано, що однією із важливих складових технології виробництва яєць і м'яса птиці є її утримання.

У 50-х рр. ХХ ст. виробництво продукції птахівництва зосереджувалося переважно на птахофермах колгоспів і залежало від сезону року. Качок розводили, передусім, у господарствах, де можна було використовувати природні водойми.

Учені Української дослідної станції птахівництва на той час провели значну кількість досліджень у дослідному господарстві та колгоспах і розробили систему ведення качківництва з утриманням качок у приміщеннях на підлозі та з використанням водойм. При цьому передбачалось будівництво недорогих приміщень для утримання птиці з використанням місцевих матеріалів.

Важливою роботою українських учених стала розробка у 1956–1958 рр. методів інтенсивного утримання курей на глибокій незмінній підстилці. Простежено динаміку поліпшення умов утримання птиці. Так, у 50-х рр. ХХ ст. на птахофермах колгоспів і радгоспів була низька механізація трудомістких процесів, птицю утримували у різних приміщеннях, влітку – у літніх будиночках та літніх таборах, а водоплавному птицю – на водяних вигулах. З кінця 50-х рр. вже почали утримувати птиці у приміщенні на підлозі на глибокій незмінюваній підстилці. У 60-х рр. для курей-несучок дедалі більше використовували кліткові батареї. До 70-х рр. птицю утримували у пташниках з вікнами, а надалі – без вікон, що дозволило створити для неї умови з регульованим світловим режимом. У цей період поширилось утримання несучок, бройлерів, каченят та індиченят при вирощуванні на м'ясо у кліткових батареях. Якщо з кінця 70-х рр. почали утримувати каченят на сітчастій підлозі, то у 70-80-х рр. удосконалювали існуючі та конструювали нові кліткові батареї й обладнання для птиці. Слід зазначити, що в Україні наприкінці ХХ та на початку ХХІ ст., у промислових господарствах усіх курей-несучок утримували у кліткових батареях. Однак, відповідно до Директиви 1999/74/ЄС, з 2012 р. заборонено використання звичайних кліткових батарей для несучок, за новими нормативами утримання птиці повинно наближатись до природних умов. У зв'язку з цим в Україні почали застосувати й альтернативні способи утримання курей, але переважно у фермерських господарствах.

Доведено вирішальний внесок у розробку різних способів утримання курей, індиків, гусей і качок Г. А. Кодинця, М. В. Дахновського, Є. С. Кегелеса, О. Д. Осадчука, Л. П. Радченка, Г. В. Кір'янової, О. П. Бондаренка, І. І. Івка, В. О. Мельника та ін.

У підрозділі 4.4 «Розроблення технологій інкубації яєць птиці» показано, що окремі питання штучної інкубації яєць вирішувались українськими вченими вже в період 1950–1964 рр., це актуалізувало дослідження їхніх наукових пошуків і творчого використання найбільш вагомих розробок на сучасному етапі розвитку галузі. У період 1964–1991 рр. підґрунтям для розвитку штучної інкубації яєць стали дослідження учених Українського НДІ птахівництва, Харківського зооветеринарного інституту, Української сільськогосподарської академії та інших галузевих науково-

дослідних і вищих освітніх центрів. У розроблення технології штучної інкубації яєць вагомий внесок зробили вчені: А. У. Биховець, А. В. Мещеряков, А. О. Борисихіна, Е. А. Дуюнов, О. М. Сергеева, Г. С. Крок та ін. Основні наукові надбання цього періоду: опрацювання рекомендацій щодо тривалого зберігання інкубаційних яєць курей, вивчення ембріонального розвитку індиків різних типів залежно від розміщення яєць у шафі інкубатора типу «Універсал», удосконалення режиму інкубації яєць курей породи плімутрок білий, дослідження впливу аероіонізації на розвиток ембріонів і результати інкубації яєць сільськогосподарської птиці тощо.

Доведено, що наприкінці ХХ та на початку ХХІ ст. прерогативою у наукових дослідженнях штучної інкубації стало розв'язання проблем щодо підвищення якості інкубаційних яєць птиці сучасних кросів та удосконалення технології інкубації. З цього напрямку вагомими є дослідження В. О. Бреславця, Б. Т. Стегнія, Н. В. Шоміної, Н. О. Прокудіної та ін.

У розділі 5 «**Науково-організаційні засади розвитку галузей птахівничого комплексу в Україні**» проаналізовано особливості розвитку яєчного та бройлерного птахівництва, а також таких структурних компонентів птахівничого комплексу України – індиківництва, качківництва, гусівництва, цесарківництва, фазанівництва, перепелівництва та страусівництва.

У підрозділі 5.1 «*Організація і науковий супровід яєчного і бройлерного птахівництва*» доведено, що на технології виробництва яєць і м'яса птиці вплинула обґрунтована вченими спеціалізація господарств, яка розпочалася наприкінці 50-х рр. ХХ ст. На спеціалізованих яєчних птахофабриках куряче м'ясо стало додатковою продукцією, забивали вибракуваний молодняк і дорослу птицю та курей після завершення продуктивного періоду.

У розвитку яєчного птахівництва в громадському секторі УРСР в 1951–1991 рр. виділено чотири періоди. Встановлено, що в період 1951–1964 рр. галузь розвивалося екстенсивним шляхом. Ученими вивчено ефективність утримання несучок на глибокій підстилці та в кліткових батареях, подовження світлового дня. Досліджено вплив різних кормових раціонів на яєчну продуктивність курей-несучок. У селекції вирішували питання виведення спеціалізованої птиці на основі ведення роботи з декількома породами та лініями. Період 1964–1971 рр. позначився переведенням птахівництва на промислову основу. Впроваджено прогресивні методи годівлі птиці повноцінними сухими комбікормами й зерновими сумішами, що дозволяло застосовувати комплексну механізацію виробництва, знизити затрати праці на обслуговування птиці, підвищити її продуктивність. Період 1971–1982 рр. охарактеризувався подальшим розвитком промислового яєчного птахівництва. Одним із визначних наукових досягнень українських учених стало створення кросів «Бірки-І» і «Бірки-ІІ». Птицю почали утримувати в механізованих кліткових батареях. На спеціалізованих птахофермах широко використовували гібридну птицю. Упродовж четвертого періоду (1982–1991) розвитку яєчного птахівництва вивчено ефективність використання традиційних джерел кальцію і фосфору для яєчних курей та їх вплив на яєчну продуктивність несучок. Вченими Українського НДІ птахівництва розроблено план селекційно-плеємної роботи в яєчному птахівництві

на період 1986–1990 рр. і до 2000 року, удосконалено крос курей «Бірки-П» і створено новий – «Бірки-117», який було затверджено лише у 1996 р.

Узагальнення проведених розвідок свідчить, що виробництво м'яса бройлерів у другій половині ХХ ст. в УРСР почало інтенсивно розвиватися після переведення у 1964 р. птахівництва на промислову основу. У зв'язку з цим у період 1964–1991 рр. відбувалося динамічне збільшення виробництва м'яса птиці загалом. Курчат-бройлерів утримували як на глибокій підстилці, так і в кліткових батареях. Поступово зменшувалися термін вирощування бройлерів і витрати корму на одиницю приросту та зростала жива маса курчат у віці забою.

Наразі для промислового виробництва м'яса курчат-бройлерів використовують лише птицю, завезену із-за кордону, оскільки вітчизняних кросів м'ясних курей селекціонерами не створено.

Доведено внесок в опрацювання основ наукового та методичного забезпечення яєчного і бройлерного птахівництва В. Д. Лук'янової, М. Л. Шигаєвої, Н. В. Сулими, С. Водолажченка, П. Кондратенка, В. Ф. Каравашенка, В. М. Мосякіна, А. І. Свеженцова, П. Ф. Сурая, М. І. Сахацького та ін.

У підрозділі 5.2 «Розвиток індиківництва, качківництва, гусівництва, цесарківництва, фазанівництва, перепелівництва та страусівництва як структурних компонент птахівничого комплексу України» узагальнено науково-організаційні та теоретико-методологічні засади розвитку зазначених підгалузей птахівництва.

Індиківництво розглядається як підгалузь, що дозволяє вирішувати проблему забезпечення м'ясом птиці населення у багатьох країнах світу. Проте на сучасному етапі розвитку птахівництва в Україні частка індиківництва у загальному виробництві м'яса птиці незначна. Індиківництво в УРСР у період 1951–1990 рр. розвивалося повільно і на початковому етапі було зосереджено переважно у колгоспах і радгоспах, а найпотужнішим господарством з виробництва м'яса індиків у другій половині ХХ ст. не лише в УРСР, а й у СРСР стала Старинська птахофабрика.

У другій половині ХХ ст. в УРСР стрімкого розвитку набуло качківництво. Українськими вченими виведено породну групу качок, найбільш пристосованих до фуражування на прісних і морських водоймах. Розроблено основні способи вирощування качок як за екстенсивної, так інтенсивної систем. На різних етапах досліджуваного періоду у виробництві качиного м'яса провідну роль відіграли виробничі підрозділи, зокрема Яготинська, Гайсинська, Новоайдарська, Таранівська, Кагарлицька, «Южна» птахофабрики, окремі племінні господарства й репродуктори.

Розвитку гусівництва в УРСР у період 1951–1990 рр. сприяли наукові розробки вчених зі створення нових порід гусей, збереження генофонду існуючих порід і породних груп, а також з опрацювання технологічних прийомів інкубування гусячих яєць, способів утримання та годівлі дорослої птиці й молодняку при вирощуванні на м'ясо. Гусей утримували переважно на фермах колгоспів і радгоспів, основну увагу приділяли батьківському поголів'ю, від якого одержували інкубаційні яйця, виводили молодняк і реалізовували його населенню.

У період незалежності України для виробництва м'яса птиці використовують бройлерів, частка яких стала основною, а також індиків, качок, гусей. Набули

поширення цесарківництва, фазанівництва, перепелівництва, розвивається нова підгалузь – страусівництво.

У розділі 6 «Розбудова конкурентоспроможної галузі птахівництва в період державності України» узагальнено наукові пошуки вчених науково-дослідних установ та закладів вищої аграрної освіти, неформальних творчих об'єднань.

У підрозділі 6.1 «Внесок науково-дослідних установ у розробку інноваційних технологій виробництва продукції птахівництва» показано, що заснована у 1990 р. Українська академія аграрних наук (нині НААН) стала вищим науково-методичним і координаційним центром УРСР та увійшла до системи АПК республіки. У незалежній Україні основним завданням Академії є наукове забезпечення розвитку галузей сільського господарства, а саме: здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень та розроблення на основі одержаних нових знань наукових продуктів для інноваційного розвитку АПК, використання яких сприяє зростанню виробництва екологічно безпечної конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції тощо.

До основних перспективних напрямів наукових досліджень НААН на період до 2020 р. належали: наукове забезпечення продовольчої безпеки держави; селекція високопродуктивних сільськогосподарських рослин і тварин з використанням сучасних методів біотехнології; ветеринарно-санітарне забезпечення розвитку тваринництва; розроблення ефективних молекулярно-генетичних методів діагностики та контролю особливо небезпечних захворювань тварин, зокрема птиці; створення наноматеріалів і застосування нанотехнологій у вірусології, мікробіології, ветеринарній медицині й інших галузях АПК.

У сучасних умовах відбувається глобалізація наукових досліджень, до виконання комплексних програм залучаються різні установи зі структури НААН. Так, розв'язання проблеми відповідно до програми наукових досліджень стосовно системи забезпечення ефективності промислового та присадибного птахівництва на основі генетико-селекційних, ветеринарних і технологічних рішень (керівник – О. О. Катеринич) здійснювалося зусиллями вчених Державної дослідної станції птахівництва (ДДСП), Закарпатської державної сільськогосподарської дослідної станції, Інституту Карпатського регіону НААН. Дослідження з наукової програми щодо системи роботи в популяціях і збереження біологічного різноманіття генетичних ресурсів сільськогосподарських тварин (керівник – Ю. П. Полупан) провадили вчені восьми дослідних установ, підпорядкованих НААН. Вирішення питань у галузі птахівництва було покладено лише на співробітників ДДСП. За програмою досліджень з наукового забезпечення контролю епізоотичного благополуччя тваринництва та систем біологічної і продовольчої безпеки України (керівник – Б. Т. Стегній) розвідки стосовно птахівництва здійснювали вчені ДДСП і ННЦ «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини».

З перших років незалежності України наукове і методичне забезпечення птахівництва продовжував здійснювати Інститут птахівництва УААН Ця наукова установа на початку ХХІ ст. зазнала певних структурних змін і наразі має статус Державної дослідної станції птахівництва (ДДСП) НААН. В останнє десятиріччя ХХ і на початку ХХІ ст. розробки вчених установи є основними у науковому забезпеченні

птахівництва в Україні. Аналіз публікацій учених Інституту птахівництва/ДДСП, свідчить про те, що як у 1991 р., так і 2015-му основна частка наукових робіт припадала на дослідження з селекції, генетики та репродукції птиці. При цьому кількість досліджень з мікотоксикології, фізіології й годівлі птиці зменшилась, а з ветеринарії – збільшилася.

За період 2003–2009 рр. в Інституті птахівництва було розроблено понад 50 національних та галузевих стандартів України на продукцію, технологічні процеси, терміни й визначення у птахівництві та птахопереробній промисловості, методи лабораторної діагностики хвороб птиці тощо. У розвиток наукового забезпечення різних напрямів і підгалузей птахівництва в Україні у період незалежності значний внесок зробили вчені й інших установ підпорядкованих УААН/НААН. Зокрема, вчені Інституту біології тварин УААН на початку ХХІ ст. довели можливість використання в годівлі племінних курей ячмінно-бобового раціону, як і стандартного, оскільки негативного впливу на несучість, морфометричні показники яєць та їхні інкубаційні якості не виявлено. Вони підтвердили пряму залежність між вмістом каротиноїдів у кормах і жовтку яєць, а також між кількістю каротиноїдів, вітамінів А і Е у жовтку та печінці ембріонів і курчат, встановили ефективність використання при вирощуванні курчат-бройлерів фітопрепарату з листя евкаліпту.

В Україні в сучасних умовах проблема еймеріозу (кокцидіозу) у птиці залишається не розв'язаною, незважаючи на великий арсенал зареєстрованих у країні еймеріостатиків. Тому одним із наукових спрямувань учених Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок (м. Львів) стали гістологічні дослідження тканин тонкого відділу кишечника бройлерів при ураженні еймеріозом. Значні економічні збитки птахогосподарствам завдають інфекційні, особливо вірусні захворювання, до яких належить інфекційний енцефаломієліт. У зв'язку з цим, співробітниками ТОВ «Біо-Тест-Лабораторія» (м. Київ) розроблено вакцину зі штамом Calnek-1142.

У підрозділі 6.2 «Дослідницькі ініціативи українських учених вищих закладів аграрної освіти з розвитку птахівництва та підготовка кадрів» показано, що в Україні виникла проблема щодо забезпечення галузі птахівництва науковими розробками з питань технології виробництва яєць і м'яса птиці, а також нестачі кваліфікованих кадрів. Зважаючи на це, як структурний підрозділ Національного аграрного університету (нині – Національний університет біоресурсів і природокористування України) 1 квітня 1995 р. було створено кафедру птахівництва, яку очолив В. П. Бородай. Упродовж 1996–2012 рр. під його керівництвом співробітники кафедри провадили науково-дослідну роботу за різними тематиками. Було розроблено методику створення спеціалізованої материнської лінії батьківської форми м'ясних курей (1996–2000), досліджено вплив паратипових факторів на ембріогенез та якість м'яса курей різних кросів (2001–2005), опрацьовано методи підвищення реалізації генетичного потенціалу курей яєчних кросів (2006–2008), досліджено показники якості та безпечності продукції, отриманої від курей різного напрямку продуктивності, встановлено відповідність їх стандартам ЄС (2004–2006), проведено комплексне оцінювання технологій виробництва і контролю якості продукції птахівництва (2007–2009), запропоновано технологічні прийоми

підвищення продуктивності перепелів різних порід (2009–2011), вивчено генетичну структуру популяцій курей яєчного напрямку продуктивності із застосуванням мікросателітних маркерів (2010–2012). У 2002 р. на кафедрі засновано спеціалізований фаховий науково-виробничий журнал «Сучасне птахівництво», головним редактором якого у 2002–2017 рр. був В. П. Бородай.

Доведено, що до становлення наукових основ птахівництва доклали зусиль і вчені таких закладів вищої освіти як Білоцерківський, Вінницький, Миколаївський і Сумський НАУ, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнології ім. Гжицького, Подільський державний аграрно-технічний університет, Полтавська державна аграрна академія, Харківська державна зооветеринарна академія, Херсонський державний аграрний університет.

У розробленні наукових основ розвитку птахівництва цього періоду вагома роль належить науковим школам як неформальним творчим об'єднанням. Узагальнюючи існуючі критерії, можна ідентифікувати наукову школу І. В. Бельговського – П. Д. Пшеничного, започатковану на базі Харківського зоотехнічного інституту. У подальшому видатний вчений, професор П. Д. Пшеничний після переведення до Києва продовжив попередні дослідження і у 1953 р. створив наукову школу «Годівля тварин і технологія кормів» на базі кафедри загальної зоотехнії Київського сільськогосподарського інституту та сектору тваринництва Академії наук України. Послідовником її став академік НААН І. І. Ібатуллін, який наразі очолює творчий колектив дослідників на базі НУБіП України. Він актуалізував дослідження з питань нормованого живлення тварин, способів підготовки кормів до згодовування та збалансування раціонів за різних типів годівлі тощо. Майже 70% проведених досліджень сконцентровано на вирішенні проблем годівлі птиці та технології кормів. Під науковим керівництвом І. І. Ібатулліна науковий ступінь доктора с.-г. наук здобули: Л. М. Борисенко (1997), Т. Л. Сивик (2003), Р. А. Чудак (2008), В. С. Бомко (2011), М. Ю. Сичов (2011), В. В. Отченашко (2012) і М. Я. Кривенок (2014). Зокрема, М. Ю. Сичов теоретично обґрунтував та експериментально виявив основні закономірності ліпідного живлення м'ясних каченят та перепелів яєчного і м'ясного напрямів продуктивності, удосконалив принципи нормування ліпідів у комбікормах для птиці. В. В. Отченашко довів, що вплив різних рівнів протеїнового живлення на споживання корму перепелами м'ясної породи описується поліноміальною кривою й характеризується зворотною залежністю. М. Я. Кривенок вперше встановив ефективне співвідношення деяких амінокислот, за якого проявляється їх синергізм, покращується перетравність поживних речовин корму та баланс азоту за трифазової годівлі курей яєчного напрямку продуктивності. Загалом наукові дослідження під керівництвом І. І. Ібатулліна охопили низку проблемних напрямів у годівлі птиці.

У 1959 р. в Дніпропетровському сільськогосподарському інституті була започаткована школа професора Л. А. Христевої «Гумінові речовини у сільському господарстві». Справу фундаторки продовжили: 1989–2002 рр. – професор І. І. Ярчук, з 2002 р. і по теперішній час – професор Л. М. Степченко. Головний напрям досліджень наукової школи розширився і одним з них є застосування гумінових речовин у птахівництві.

Під науковим керівництвом академіка НААН М. І. Сахацького захищено 15 кандидатських дисертацій з питань птахівництва. Його учнями й послідовниками розвинуто, передусім, основи збереження та раціонального використання племінних ресурсів птахівництва тощо. Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних основ галузі належить вченим наукового центру члена-кореспондента УААН В. П. Коваленка (1940-2011). Основні напрями, що розроблялися його учнями: удосконалення методів оцінки та відбору при формуванні високопродуктивних стад птиці яєчних і м'ясних кросів, прийоми використання родинних форм різних кросів для створення курей м'ясо-яєчного напрямку продуктивності та ін.

Отже, період незалежності України виявився продуктивним для становлення та розвитку наукових основ птахівництва в Україні. Першочергово це було забезпечено формуванням добре структурованої науково-дослідної мережі й розробленням основ професіоналізації галузі.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз історіографії теми дослідження свідчить, що проблема розвитку теоретико-методологічних і науково-організаційних основ птахівництва в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст. не стала предметом окремого дослідження. З'ясовано, що запропоновані попередніми дослідниками періодизації становлення галузевої наукової думки носять суперечливий характер, потребують доопрацювання узагальнення щодо динаміки домінуючих наукових напрямів, встановлення специфіки розвитку теоретичних і методологічних засад. До цього часу належним чином не осмислені наукові здобутки багатьох українських учених, не окреслено шляхи їх використання на сучасному етапі розвитку птахівництва. Проведено систематизацію виявлених наукових праць за напрямками: становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи та вищої професійної освіти; історія вітчизняної птахівничої галузі та її окремих підгалузей; еволюція наукових напрямів, течій і концепцій розведення, годівлі й утримання сільськогосподарської птиці; внесок вищих закладів освіти та науково-дослідних установ у розвиток теоретичних і методологічних основ птахівництва; становлення і розвиток наукового забезпечення галузі у контексті діяльності відомих учених.

При проведенні досліджень використано джерельну базу, котра включає опубліковані та неопубліковані документи центральних державних і обласних архівів України, архівів галузевих НДІ; наукові праці вчених у галузі птахівництва; періодичні видання, що надало можливість вирішити поставлені дослідницькі завдання. У запропонованому дослідженні введено до наукового обігу низку маловідомих документів, матеріалів періодичних видань.

Об'єктивне відтворення розвитку науково-організаційних засад птахівництва в Україні досліджуваного періоду ґрунтується на формуванні різнопланової повноцінної методологічної бази дослідження, основу якої складають взаємодоповнюючі методи: спеціальні історичні (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, періодизації, ретроспективний), загальнонаукові (аналітично-синтетичний, системний, логічний), джерелознавчий, архівознавчий, термінологічний аналіз.

2. Обґрунтовано, що важливу роль у зародженні промислового птахівництва на українських землях у складі Російської імперії відіграли загальногалузеві та спеціалізовані товариства, діяльність яких була спрямована, передусім, на поширення новітніх знань з птахівництва, розповсюдження племінного матеріалу зарубіжної селекції для поліпшення місцевої птиці тощо.

Вагомий внесок у становлення галузі на українських землях на початку ХХ ст. зробили видатні вчені. Зокрема В. В. Букраба організував племінний розплідник птиці (1915–1916), опублікував низку праць науково-практичного значення. Академік М. Ф. Іванов заклав теоретичні основи птахівництва, вперше увів в галузевий освітній процес дисципліну «Птахівництво» (1914), а його монографію «Сільськогосподарське птахівництво» (1919) використовували як підручник у підготовці фахівців. Завдяки О. П. Бондаренку на Полтавській с.-г. дослідній станції започаткували племінну роботу з місцевими полтавськими курми.

Важливою віхою у становленні промислового птахівництва на широкій науковій основі в УСРР виявилось створення у м. Кам'янець-Подільськ Всеукраїнського НДІ птахівництва (1930), який було перетворено в Українську науково-дослідну станцію птахівництва (1934). Ця інституція з 1931 р. підпорядковувалася Всеукраїнській академії сільськогосподарських наук, котра координувала його діяльність. Вчені на той час вели дослідження з селекції і племінної справи, фізіології, годівлі, технології вирощування та утримання птиці усіх видів, інкубації яєць, вивчали питання економіки та організації ведення птахівництва тощо. Доведено значний внесок у теоретико-методологічне забезпечення птахівництва вчених ВУНДТІП: П. Ю. Божка, О. С. Мельника, Г. І. Граціянського М. Т. Геращенко, Е. Е. Пеніонжкевича, А. У. Биховця.

Встановлено, що у цей період було створено й навчальний заклад для підготовки фахівців у галузі птахівництва та організації проведення наукових досліджень – Інститут птахівництва, який став першим та єдиним в Україні, однак проіснував лише декілька років. авторські розвідки свідчать, що слабка матеріально-технічна база створених інституцій не дозволяла українським ученим задовольнити вимоги радянської влади щодо стрімкого зростання продуктів птахівництва через відсутність достатніх можливостей проведення ґрунтовних наукових досліджень і впровадження їх результатів у виробництво.

3. З'ясовано вплив різних чинників на розвиток птахівництва в УРСР/Україні та встановлено, що його піднесення у другій половині ХХ ст. супроводжувалося збільшенням чисельності міського населення, зміцненням промисловості та зростанням національного доходу, валового суспільного продукту, заробітної плати тощо. Виникли передумови створення спеціалізованих птахівничих господарств промислового типу для забезпечення, передусім, мешканців великих міст харчовими яйцями і м'ясом птиці. Завдячуючи новітнім розробкам учених, відбувалося поглиблення спеціалізації та концентрації виробництва продукції птахівництва, а нагальні організаційні заходи щодо розвитку галузі регламентували відповідні постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР.

Виявлено низку організаційних заходів, що визначально вплинули на птахівництво на всіх етапах його розвитку в досліджуваний період. Зокрема, у

70-х рр. в УРСР створено розгалужену мережу племінних птахівничих господарств, яка складалась із селекційно-генетичного центру, селекційно-генетичних станцій, державних племінних заводів, радгоспних і колгоспних ферм-репродукторів, які взаємодіяли з товарними птахівничими фермами і спеціалізованими птахофабриками. У галузі з другої половини 80-х років створювалися науково-виробничі об'єднання, для координації діяльності яких організовано виробничо-наукове об'єднання «Укрптахопром» (1988), що продовжувало функціонувати і в період незалежності України. У ХХІ ст. утворено добровільне об'єднання українських підприємств-виробників галузі птахівництва – асоціація «Союз птахівників України» (2003). Затверджено державну цільову програму «Птахівництво» (2003), проведення породовипробування яєчних кросів курей (2005), програму розвитку індиківництва в Україні на період до 2015 р. (2007). Однак не все із запланованого було виконано, що негативно позначилося, передусім, на стані вітчизняної племінної бази.

4. На основі аналізу масиву різнобічної джерельної бази окреслено *два етапи* поступу галузі птахівництва в Україні у другій половині ХХ та на початку ХХІ ст. Упродовж першого етапу (1951–1991 рр.), виокремлено чотири рівнозначні *періоди*: *перший* – 1951–1964 рр., *другий* – 1964–1975 рр., *третій* – 1975–1982 рр. і *четвертий* – 1982–1990 рр. Другий етап (1991–2018) припадає на часи незалежності України.

Узагальнивши основні тенденції організаційного процесу та наукового супроводу галузі встановили, що на початку першого етапу виробництво яєць і м'яса птиці характеризувалося сезонністю, при цьому птахівництво громадського сектору зосереджувалося переважно у колгоспах, система утримання птиці залишалася екстенсивною, з використанням пасовищ для гусей та індиків і водяних вигулів для водоплавної птиці. Значного піднесення птахівництво зазнало після офіційного переведення його на промислову основу в 1964 р. З цього періоду перевагу у виробництві м'яса птиці надавали бройлерному птахівництву, розвивали качківництво та індиківництво, де поширювались інтенсивні методи вирощування молодняка на м'ясо. Для виробництва яєць і м'яса дедалі більше використовували лінійну й гібридну птицю. Українськими вченими було створено вітчизняні кроси яєчних курей «Бірки-І» і «Бірки-ІІ», породи гусей велика сіра, породні групи українських качок; розроблено метод вирощування каченят на водоймах з використанням природних кормів. Наукове й методичне забезпечення розвитку птахівництва здійснювали вчені Українського НДІ птахівництва. Так, у 1951–1990 рр. вагомий внесок у розвиток птахівництва зробили А. У. Биховець, М. Г. Курдюков, М. В. Дубовський, М. В. Дахновський, І. Ю. Безрукава, І. М. Дорошко, Ю. Н. Батюжевський, С. А. Водолажченко, В. Ф. Каравашенко, В. Д. Лук'янова, О. Т. Гадючко, Г. Т. Коваленко, В. П. Коваленко, Ю. В. Бондаренко, І. А. Степаненко, О. Д. Подстрешний, В. О. Сергєєв, В. І. Бесулін, М. І. Сахацький, О. П. Бондаренко, В. О. Бреславець, В. О. Лук'янов, Л. Г. Прокудіна та інші.

У визначеному другому етапі галузь птахівництва зазнала як часи занепаду, стабілізації, так і поступового відновлення. Активізувалася підготовка кадрів для галузі, видання навчально-методичної літератури для студентів вищих навчальних

закладів аграрної освіти, в якій українські вчені узагальнили наукові здобутки та практичний досвід у птахівництві в Україні та закордонній.

Під керівництвом провідних українських учених проведено фундаментальні та прикладні дослідження з різних напрямів у птахівництві. У Державному підприємстві «Дослідне господарство «Бірки» Інституту птахівництва до 2004 р. застосовували поглиблену селекційно-племінну роботу з вихідними лініями кросів яєчних курей «Бірки-2М» «Бірки-117» і «Бірки-кологор». Затверджено породу м'ясо-яєчних курей полтавська глиняста (2007), поєднувальні вихідні лінії індиків кросу «Харківський» (2007), заводську лінію Г2 м'ясо-яєчних курей породи плімутрок білий (2016), яка створена переважно співробітниками Державної дослідної станції птахівництва НААН у співавторстві з вченими вищих аграрних закладів освіти – Сумського НАУ і НУБіП України, створено популяцію яєчних курей бірківська барвиста.

Вченими розроблено нові й оптимізовано існуючі норми різних видів птиці. Удосконалено амінокислотне, вітамінне, мінеральне живлення птиці. Розроблено біологічні стимулятори і кормові добавки та вивчено їхній вплив на продуктивність, фізіологічний стан і відтворювальні якості птиці. Проведено низку досліджень з використання різних пробіотиків у годівлі птиці як альтернативи кормовим антибіотикам. У виробництво впроваджено наукові розробки із застосування переривчастих світлових режимів при вирощуванні молодняку різного виробничого призначення та утриманні дорослої птиці. Вивчено вплив кольору освітлення на продуктивність птиці. Проведено дослідження щодо органічного виробництва продукції птахівництва тощо. Удосконалено температурні режими інкубації яєць птиці різних видів. Опрацьовано методи глибинної обробки інкубаційних яєць птиці різних видів, препарати для дезінфекції яєць та обладнання, розроблено апарат «Уфотек» для санації повітря в інкубаторії тощо. Проведені дослідження стали теоретико-методологічною основою конкурентоспроможної галузі в державі.

Установлено, що значний внесок у розвиток птахівництва за часи незалежності України зробили вчені: М. І. Сахацький, В. П. Коваленко, Г. Т. Коваленко, Ю. О. Рябоконт, І. І. Івко, В. О. Мельник, О. О. Катеринич, О. П. Подстрешний, Ю. В. Бондаренко, Н. О. Прокудіна та ін.

5. Дослідивши теоретико-методологічні чинники становлення наукового супроводу галузі птахівництва, встановили, що українськими вченими розроблено методи виведення ліній курей м'ясного напрямку продуктивності. Основний метод роботи з м'ясними курми полягав у гніздовій селекції з оцінкою плідників за якістю потомства. Вчені провадили роботу спочатку з породами російська біла, род-айланд, нью-гемпшир та ін., а потім з лініями порід корніш і плімутрок. Селекцію вели на м'ясну скороспілість, а методи оцінки добору й відбору залежали від спеціалізації батьківських або материнських форм. Вивчено генетичні основи та розроблено методичні прийоми створення аутосексних ліній і кросів птиці.

Нами узагальнено нові теоретичні та методологічні підходи до визначення генетичного потенціалу кількісних ознак за допомогою інформаційно-ентропійного аналізу генетичних маркерів. Показано, що українськими дослідниками вивчено генетичні структури популяцій сільськогосподарської птиці за кількісними ознаками з використанням комплексного та системного аналізів, розроблено принципи

створення синтетичних і гетерогенних популяцій як джерел генетичного біорізноманіття для подальшого добору, теоретично обґрунтовано можливість створення багатократного гетерозису за продуктивністю яєчних курей. Вітчизняним ученим належить пріоритет у винайденні способів прогнозування сумісності ліній птиці, вивчення спадкової структури різних порід і популяцій курей за допомогою біохімічних, імуногенетичних і ДНК-маркерів.

У напрямі розвитку теорії та методології годівлі сільськогосподарської птиці важливими стали розвідки з нормованої годівлі для птиці різних видів, включаючи протеїнове, амінокислотне, вітамінне і мінеральне живлення; розроблення білково-вітамінних добавок, вивчення фізіологічних і біохімічних процесів травлення; розроблення методів визначення вітамінів тощо.

У теоретико-методологічному забезпеченні утримання птиці визначено вплив на статеве дозрівання курей світлових режимів, створено комп'ютеризовану математичну модель систем освітлення пташників. Важливими стали розробки щодо утримання птиці на підлозі на глибокій незмінній підстилці, у кліткових батареях.

Доведено значимість здобутків українських вчених у розвитку теорії і методології штучної інкубації: методу періодичного прогрівання яєць, ультрафіолетового опромінення, диференційованого режиму інкубування, застосування конвеєрності закладок в один інкубатор, лазерна та глибинна обробки яєць та ін.

6. Технологія виробництва продукції птахівництва ґрунтується на таких основних складових, як селекційно-племінна робота, утримання й годівля птиці, інкубація яєць. Доведено вагому роль українських учених у розробленні ефективних методів племінної роботи з поліпшення продуктивних якостей основних вітчизняних порід сільськогосподарської птиці: полтавських, первомайських курей, роменських і переяславських гусей та бронзових широкогрудих індиків, великої сірої породи гусей, породних груп українських та чорних білогрудих качок. Крім масової селекції птиці різних видів проводили схрещування курей різних ліній для одержання міжлінійних гібридів. У розробку теоретичних і методологічних засад селекційно-племінної роботи здійснили внесок П. Ю. Божко, М. В. Дахновський, М. В. Дубовський, Т. С. Лень, М. Г. Курдюков, Е. Е. Пеніонжкевич, К. В. Калмиков, В. М. Копилов, І. С. Скуратов та ін.

7. Досліджено основні тенденції розвитку годівлі птиці упродовж другої половини ХХ та на початку ХХІ ст. Так, період 1951–1964 рр. позначився запровадженням системних наукових досліджень з нормованої годівлі в УРСР, розробленням основ мінерального, вуглеводного, протеїнового, вітамінного живлення, пошуками джерел компенсаторного живлення. Дослідницькі експерименти вчених здебільшого були спрямовані на вивчення впливу різних раціонів на продуктивність птиці. На птахофабриках, птахофермах колгоспів і радгоспів практикували годівлю птиці зерном і зволженими мішанками, виготовленими із молотих зернових, різних соковитих та інших кормів. Із середини 50-х рр. у раціонах птиці, передусім при вирощуванні та відгодівлі на м'ясо, застосовували кормові антибіотики, які сприяли зниженню витрат кормів на одиницю продукції та збереженості поголів'я. Нормування годівлі здійснювали у розрахунку

на одну голову за добу, встановлюючи норми щодо вмісту в раціоні кормових одиниць та перетравного протеїну. Надалі (з 1964 р.) українськими вченими докладено значних зусиль до розроблення теоретичних і методологічних основ годівлі птиці за промислового виробництва продукції птахівництва. Для цього періоду були характерні дослідження з вивчення впливу різного рівня обмінної енергії та сирого протеїну в комбікормах на продуктивність несучок, при їх утриманні у кліткових батареях, встановлення залежності кормових властивостей білкових кормів, виготовлених із відходів птахівництва, від тривалості зберігання. Визначено оптимальну тривалість змішування компонентів комбікормів та запропоновано способи зменшення втрат корму при механізованому його роздаванні курчатам-бройлерам, опрацьовано основи фазової годівлі. У досліджуваний період накопичено науково-практичний досвід щодо використання в годівлі птиці ферментних і антибіотичних препаратів, розроблено технологію виготовлення м'ясного, м'ясо-кісткового, м'ясо-пір'яного, пір'яного та трав'яного борошна. Отримала поширення спрощена методика розрахунку рецептури комбікормів для птиці, а також рекомендації для птахівничих господарств щодо раціонального використання кормів і збільшення виходу продукції.

Встановлено вагомий внесок у науковий супровід годівлі птиці різних видів Ю. І. Батюжевського, П. Ю. Божка, С. А. Водолажченка, В. М. Мосякіна, В. Ф. Каравашенка, П. Ф. Сурая, І. А. Іонова, А. І. Свеженцова та ін.

8. Аргументовано, що помітного розвитку зазнала технологія утримання птиці. У 50-і роки ХХ ст. птахоферми колгоспів і радгоспів відрізнялися низьким рівнем механізації трудомістких процесів, курей та індиків утримували влітку у літніх будиночках і таборах, а качок і гусей – на водяних вигулах. З кінця 50-х рр. птицю утримували у приміщенні на підлозі на глибокій незмінюваній підстилці, у 60-х почали використовувати кліткові батареї, що значно інтенсифікувало виробництво яєць. У 70-80-х рр. удосконалювали існуючі й конструювали нові кліткові батареї та обладнання для утримання птиці. Значний внесок у розробку різних способів утримання птиці належить М. В. Дахновському, Є. С. Кегелесу, О. Д. Осадчуку, Л. П. Радченку, Г. В. Кір'яновій, О. П. Бондаренку, Г. А. Кодинцю та ін.

У 90-х рр. минулого століття у більшості промислових господарств продовжували використовувати обладнання, виготовлене та завезене із-за кордону за часів СРСР. Курей-несучок для виробництва харчових яєць утримували лише у кліткових батареях. На початку ХХІ ст. у птахогосподарствах встановлювали нове обладнання вітчизняних виробників та іноземних компаній.

Доведено необхідність впровадження в сучасних умовах інноваційних технологій у галузі птахівництва в контексті стратегії сталого розвитку, котра є альтернативою парадигмі економічного зростання, що ігнорує екологічну небезпеку від розвитку суспільства. Збереження природного середовища, а також забезпечення добробуту птиці за належних умов утримання, наближених до природних, досягається за органічного виробництва яєць і м'яса, що є важливим для України в період євроінтеграції.

За часи незалежності продовжували дослідження з поліпшення існуючих і розробки інноваційних, зокрема енергозберігаючих прийомів утримання птиці, українські вчені І. І. Івко, С. В. Кульбаба, В. О. Мельник, М. І. Сахацький та ін.

9. Як важливий технологічний процес галузі птахівництва розглядали штучну інкубацію яєць, що забезпечує інтенсивне вирощування птиці. У розробленні теорії і методології штучної інкубації яєць вагомий внесок зробили: А. У. Биховець, А. В. Мещеряков, А. О. Борисихіна, Е. А. Дуюнов, О. М., Сергеева, Г. С. Крок, В. О. Бреславець та ін. Основними науковими здобутками у цьому напрямі стали розроблення рекомендацій з тривалого зберігання інкубаційних яєць курей, вивчення ембріонального розвитку птиці різних видів, удосконалення режиму інкубації яєць, дослідження впливу аероіонізації на ембріогенез і вивід молодняку.

10. Компаративний аналіз динаміки розвитку окремих підгалузей птахівництва свідчить про те, що у досліджуваному періоді переважав розвиток яєчного та бройлерного птахівництва, як більш рентабельного виробництва. У другій половині ХХ ст. в УРСР виробництво м'яса бройлерів почало інтенсивно розвиватися після переведення у 1964 р. птахівництва на промислову основу. У зв'язку з цим у період 1964–1991 рр. зростало виробництва м'яса птиці загалом. Курчат-бройлерів утримували на підлозі на глибокій підстилці та у кліткових батареях. Поступово зменшувалися термін вирощування бройлерів і витрати корму на одиницю приросту та підвищувалась жива маса курчат у віці забою.

Наукове і методичне забезпечення організації процесу виробництва харчових яєць і м'яса бройлерів в УРСР/Україні здійснювали, передусім, вчені Українського НДІ птахівництва, а саме: В. Д. Лук'янова, М. Л. Шигаєва, В. О. Сергеев, Н. В. Сулим, С. Водолажченко, П. Кондратенко, В. Ф. Караващенко, та ін.

Індиківництво в УРСР у період 1951–1991 рр. розвивалося повільно і в 50-х рр. виробництво продукції велось за екстенсивної та інтенсивної систем утримання птиці. Вчені детально вивчали досвід розвитку індиківництва, передусім у капіталістичних країнах, і поширювали його шляхом впровадження у практику виробництва у господарствах. Наукові розробки вчених були спрямовані на створення нових кросів, способів утримання та годівлі дорослих індиків і молодняку.

Стрімкого розвитку в Україні у минулому столітті набуло качківництво. Українськими вченими розроблено основні способи вирощування качок як за екстенсивного методу, так і інтенсивного з використанням сухих повнораціонних комбікормів; виведено породну групу качок, пристосовану до фуражування на прісних і морських водоймах. У виробництві качинового м'яса на різних етапах досліджуваного періоду провідну роль відіграли виробничі підрозділи, окремі племінні господарства та репродуктори.

В УРСР гусей розводили, переважно у колгоспах і радгоспах. Розробки вчених у досліджуваній період були спрямовані на удосконалення існуючих та створення нових порід і популяцій гусей, а також опрацювання технологічних прийомів інкубування яєць, штучного осіменіння гусок, способів утримання та годівлі дорослої птиці й молодняку при вирощуванні на м'ясо та ін.

Вагомий внесок у забезпечення розвитку індиківництва, качківництва і гусівництва зробили вчені: М. В. Дахновський, В. І. Бесулін, А. В. Шомін, О. Т. Гадючко, Л. Г. Прокудіна, Л. М. Белов, О. П. Бондаренко, Ю. В. Бондаренко.

За часи незалежності в Україні найбільшого розвитку набули яєчне та бройлерне птахівництво, започатковано нову підгалузь – страусівництво.

11. Розвиток наукових основ птахівництва в Україні досліджуваного періоду був забезпечений академізацією галузевої науки. Академічними установами (УАСГН, 1956–1962, ПВ ВАСГНІЛ, 1969–1989, УААН/НААН, 1990 – і донині) здійснювалося координування та науково-методичне керівництво галузевими дослідженнями. У межах діяльності УАСГН проводили роботу за такими проблемами: збільшення виробництва продукції птахівництва при одночасному зниженні її собівартості; розроблення методів прискореного відтворення та якісного поліпшення сільськогосподарської птиці; фізіологічні й біохімічні основи підвищення її продуктивності та ін. Велике значення надавали розробленню раціонів для сільськогосподарської птиці за зонами республіки; найбільш раціональних методів і прийомів інтенсивної відгодівлі птиці; систем ведення птахівництва відповідно до природно-кліматичних і господарських умов. Більшої спрямованості набули дослідження з фізіології та біохімії птиці. Незважаючи на активізацію багатьох наукових напрямів, зростання результативності наукових розробок, намітилися певні недоліки, зокрема в опрацюванні науково-методичних питань.

У період функціонування ПВ ВАСГНІЛ основна увага зосереджувалася на вдосконаленні технологій виробництва продуктів птахівництва, виведенні високопродуктивних порід і кросів, вивченні природи гетерозису тощо. Завершено дослідження з прогнозування ефекту селекції, розроблення програм генетичного аналізу стад. Важливе значення приділялося розробленню основ зростання виробництва та якості кормів, раціональних методів і систем утримання птиці. Незважаючи на досягнення у галузі птахівництва, ПВ ВАСГНІЛ недостатньо впливало на прискорення науково-технічного прогресу в сільському господарстві. Одна з причин – повільне усунення недоліків у плануванні, координації та фінансуванні НДР. Як наслідок, значна частина розробок не знаходила широкого застосування у виробництві.

У межах діяльності УААН/НААН приділялася значна увага підвищенню результативності фундаментальних і прикладних досліджень, обґрунтуванню їх пріоритетних спрямувань. Академією запроваджено нову форму творчого об'єднання науковців певних напрямів діяльності – НМЦ, стосовно і птахівництва. Ця форма співпраці вчених дала можливість наблизити науково-методичну роботу всіх установ до рівня головних інститутів, запровадити комплексність досліджень, підвищити рівень наукових розробок. Зі становленням НААН новим для сільськогосподарської науки став програмно-цільовий підхід до організації і проведення наукових досліджень. Це дало змогу поглибити можливості планування у сфері науки; посилити взаємозв'язок науки і виробництва, започаткувати перехід від переважно відомчого управління наукою до керування всім циклом науково-технічного прогресу. У наступні десятиріччя здійснено перехід від розроблення загальних комплексних НТП до вузькогалузевих, що сприяло концентрації зусиль установ-

співвиконавців на окремих проблемах, які потребували невідкладного вирішення. У межах виконання державних НТП розроблено високоефективні технології виробництва високоякісної продукції птахівництва. Вивчено імуногенетичну характеристику дослідних груп та встановлено наявність біохімічних маркерів пігментації шкаралупи курячих яєць. Виявлено видові, вікові та тканинні особливості розвитку антиоксидантної системи у птиці в онтогенезі.

12. Доведено провідну роль НУБіП України у підготовці фахівців для вітчизняної галузі птахівництва та її теоретико-методологічному забезпеченні. Репрезентовано внесок учених й інших галузевих закладів вищої освіти в розвиток наукових основ птахівництва, підготовку кваліфікованих фахівців: Білоцерківського і Миколаївського НАУ, Харківської державної зооветеринарної академії та ін.

Встановлено, що за часи незалежності створено кафедру птахівництва у НУБіП України (1995). Продовжувала діяльність кафедра птахівництва у Харківській державній зооветеринарній академії, яка була організована ще у 1943 р., однак з 90-х років вона зазнавала неодноразових структурних змін.

Вагомий внесок у розробку питань розведення та годівлі, утримання і відтворення сільськогосподарської птиці зробили вчені, які працювали на базі профільних ЗВО: В. І. Бесулін, М. І. Сахацький, І. І. Ібатуллін, В. П. Бородай, В. П. Коваленко, Б. В. Рубан, М. М. Лемешева, Ю. В. Бондаренко, А. І. Свеженцов, Л. М. Степченко та ін.

13. Встановлено, що галузева наукова думка знайшла помітний розвиток науковими школами й центрами у галузі птахівництва. Узагальнення основних сучасних дефініцій поняття «наукова школа» дало змогу ідентифікувати школу І. В. Бельговського – П. Д. Пшеничного, яку наразі очолює академік НААН І. І. Ібатуллін, об'єднавши на базі НУБіП України вчених трьох поколінь, і, створивши науковий центр, в активі котрого 7 докторів наук і 34 кандидати сільськогосподарських наук. Характеризується проведенням ученими пріоритетних досліджень з годівлі птиці: ліпідне живлення качок і перепелів; обґрунтування норм годівлі перепелів м'ясного напрямку продуктивності та амінокислотного живлення яєчних курей; оптимізація вмісту вітаміну Е та селену в комбікормах для несучок; перетравність корму, продуктивність та обмін речовин у японських перепелів за різних рівнів вмісту в комбікормах кальцію, фосфору, натрію, калію, кобальту, цинку, вітаміну А, лізину, метіоніну; продуктивність, перетравність корму та обмін речовин у курчат-бройлерів і м'ясних каченят залежно від енергетичного та протеїнового живлення. Встановлено, що серед представників наукової школи, які зробили внесок в оптимізацію годівлі птиці та використання різних складових кормів, є: М. Ю. Сичов, В. В. Отченашко, М. Я. Кривенок, К. Ю. Ястребов, А. І. Чигрин, Н. М. Слободянюк, Л. М. Зламанюк, І. І. Ільчук, В. М. Кондратюк, Д. П. Уманець, О. В. Яценко та ін. Узагальнено наукові здобутки наукового центру в галузі птахівництва В. П. Коваленка, заснованого при Херсонському державному аграрному університеті, та наукового центру академіка М. І. Сахацького, при НУБіП України, якими розроблено ефективні технології виробництва продукції птахівництва, збереження генофонду птиці тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальна монографія

1. Мельник В. В. Науково-організаційні засади розвитку птахівництва в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст. : монографія / НААН, ННСГБ; наук. ред. акад. НААН В. А. Вергунов. – Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2019. 312 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 110).

Колективні монографії

2. Melnyk V. V. Stages of poultry farming development in Ukraine of the second half of 20th – at the beginning of the 21st centuries. *Relevant research of historical sciences : collective monograph*. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 106–125. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-100-1/106-125>

3. Melnyk V. Socio-economic and organizational factors of poultry farming development in the Ukrainian SSR in 1964–1971 *Modern problems of history of science and biographical study : collective monograph*. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 114–130. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-148-3/114-130>

Статті у наукових фахових виданнях України

4. Мельник В. В. Соціально-економічні та політичні передумови становлення промислового птахівництва в УРСР (1953–1964). *Історія науки і біографістика: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 2. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-2/07.pdf> (дата звернення: 30.09.2017).

5. Мельник В.В. Внесок академіка ВАСГНІЛ М.Ф. Іванова в розвиток наукових основ вітчизняного птахівництва. *Історія науки і біографістика: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 4. <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-4/index.html> (дата звернення: 25.01.2018).

6. Мельник В. В. Науково-організаційні засади розвитку індикувництва в Українській РСР у другій половині ХХ століття. *Гілея: науковий вісник, зб. наук. праць*. Київ, 2018. Вип. 135(№8). С. 67–71.

7. Мельник В. В. Організаційно-методична та координаційна діяльність Українського республіканського спеціалізованого тресту птахофабрик і птахорадгоспів в 1963–1964 роках. *Історія науки і біографістика : електрон. наук. фахове вид.* 2018. № 3. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-3/07.pdf> (дата звернення: 12.12.2018).

8. Мельник В. В. Організаційні засади розвитку колгоспного птахівництва в Українській РСР у 1951–1964 роках. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2018. №3(23). Т.1. С.65–68.

9. Мельник В. В. Науково-організаційні засади розвитку гусівництва в УРСР у другій половині ХХ століття. *Вісник аграрної історії: наук. журнал*. 2018. Вип. 23–24. С. 282–289.

10. Мельник В. В. Науково-організаційні засади розвитку качківництва в Українській РСР у другій половині ХХ століття. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2018. №4(24). Т.2. С. 177–181.

11. Мельник В. В. Теоретико-методологічні та науково-організаційні засади розвитку штучної інкубації в Українській РСР у 1951–1964 роках. *Вісник аграрної історії: наук. журнал*. 2018. Вип. 25–26. С. 282–287.

12. Мельник В. В. Науково-організаційні засади годівлі птиці у птахогосподарствах громадського сектору в Українській РСР у 1951–1964 рр. *Гілея: науковий вісник, зб. наук. праць*. Київ, 2019. Вип. 141(2). Ч.1. С. 100–103.

13. Мельник В. В. Теоретико–методологічні основи розвитку племінної справи у птахівництві в Українській РСР у 1951–1964 рр. *Гілея: науковий вісник, зб. наук. праць*. Київ, 2019. Вип. 142 (3). Ч.1. С. 99–103.

14. Мельник В.В. Науково-організаційні та методологічні основи розвитку племінної справи у птахівництві в Українській РСР у 1964–1991 рр. *Гілея: науковий вісник, зб. наук. праць*. Київ, 2019. Вип. 143(4). Ч.1. С. 107–111.

15. Мельник В. В. Організаційні та теоретико-методологічні засади годівлі птиці у птахогосподарствах в Українській РСР У 1964–1991 рр. *Гілея: науковий вісник, зб. наук. праць*. Київ, 2019. Вип. 151(12). Ч.1. С. 91–95.

16. Мельник В. В. Теоретико-методологічні та науково-організаційні засади розвитку штучної інкубації в Українській РСР У 1964-1991 роках. *Гілея: науковий вісник, зб. наук. праць*. Київ, 2019. Вип. 145(6). Ч.1. С. 99–102.

17. Мельник В. В. Внесок учених Українського науково-дослідного інституту птахівництва у розвиток птахівництва в Українській РСР. *Гілея: науковий вісник, зб. наук. праць*. Київ, 2019. Вип. 146 (7). Ч.1. С. 70–75.

18. Мельник В. В. Розвиток ячного птахівництва у громадському секторі Української РСР у 1951–1991 рр. *Історія науки і біографістика: електрон. наук. фахове вид.* 2019. №2. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2019-2/index.html> (дата звернення: 12.09.2019).

19. Мельник В. В. Еволюція технології утримання сільськогосподарської птиці у птахогосподарствах громадського сектору в Українській РСР у другій половині ХХ століття. *Вісник аграрної історії*. 2019. №27–28. С. 265–271.

Статті у закордонних виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних

20. Мельник В. В. Научно-организационные основы развития производства мяса птицы в Украинской ССР в 1951–1964 гг. *Методы науки: электронное издание*. 2019. №2. С. 22–25. URL: <http://naukarus.ru/science-methods/archive/> (дата звернення: 20.03.2019).

21. Мельник В. В. Розвиток птахівництва в Україні в період незалежності. *Sciences of Europe*. 2019. Vol.3, №40(40). Р. 45–48.

22. Мельник В. В. Внесок наукової школи І. І. Ібатулліна у розвиток птахівництва в Україні. *Sciences of Europe*. 2019. Vol.3, №41(41). Р. 8–13.

23. Мельник В. В. Організаційні і наукові засади розвитку бройлерного птахівництва в Українській РСР у другій половині ХХ століття. *EAST European Science Journal: Wschodnioeurzopejskie Czasopismo Naukowe*. 2019.Vol.1, №6(46). Р. 59–63.

24. Мельник В. В. Внесок українських учених вищих аграрних закладів освіти у розвиток птахівництва та підготовку кадрів за часи незалежності України. *EAST*

European Science Journal: Wschodnioeurzopejskie Czasopismo Naukowe. 2019.Vol.4, №7(47). P. 60–65.

25. Мельник В. В. Наукова і організаційна діяльність Державної дослідної станції птахівництва в Україні за часи незалежності. *Virtus scientific Journal*. 2019. June. № 35. P. 216–220.

Опубліковані праці апробаційного характеру

26. Бородай В. П., Пономаренко Н. П., Мельник В. В., Базиволяк С. М. Подготовка кадров для отрасли птицеводства в Национальном университете биоресурсов и природопользования Украины. *Материалы Междун. науч.-практ. конф. «Птицеводство Казахстана: проблемы и перспективы развития»*, 5-6 ноября 2013, Алматы. Алматы: КазНАУ, 2013. С. 213–217. (вносок здобувача: 40%).

27. Мельник В. В. Вплив фітопрепарату на якість курячих харчових яєць. *Зб. мат. міжн. наук.-практ. конф. «Інноваційні технології годівлі на сучасному етапі розвитку тваринництва в Україні»*, присвяч. 80-річчю від дня народж. д-ра с.-г. наук, проф. А.І. Свєженцова, 12-13 травня 2016 р., Дніпропетровськ: ДДАЕУ. 2016. С. 95–97.

28. Мельник В. В. Кафедра птахівництва: історія становлення і діяльності (1995–2010 рр.). *Мат. XI Всеукраїнської конф. молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні»*, присвяч. 85-річчю НААН, «Міжнародному року зернобобових», оголошеного рішенням Генеральної Асамблеї ООН, віковим ювілеєм появи Панфільської дослідної станції ННЦ «Інститут землеробства НААН», Дослідної станції лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН, 150-річчю від дня народження видатного вченого-агробіолога, одного із дієвих організаторів академічної науки – професора С. Л. Франкфурта, 15-річчю створення Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН та 10-річчю виходу електронного наукового фахового видання – міжвідомчий тематичний збірник «Історія науки і біографістика», 16 травня 2016 р., Київ. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 168–169.

29. Мельник В. В. Теоретико-методологічні розробки у птахівництві в Україні як передумови переведення галузі на промислову основу. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Професор С. Л. Франкфурт (1866-1954) – видатний учений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження)»*, 18 листопада 2016 р. Київ. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. Ч.2. С. 133–134.

30. Мельник В. В. До 110-річчя відомого вченого в галузі птахівництва Е.Е. Пеніонжкевича. *Мат. XII Міжнародної конференції молодих вчених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні»*, присвячена віковому ювілею від дня створення бібліотечної установи. 19 травня 2017 р. Київ. К. : ТОВ «Центр поліграфії «КОМПРИНТ», 2017. С. 126–127.

31. Матвійчук В. С. Мельник В. В. Розведення голубів породи кінг. *Зб. мат. 73-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнар. участю «Сучасні технології у тваринництві та рибництві: навколишнє середовище – виробництво продукції – екологічні проблеми»*, 3-4 квітня 2019 р., м. Київ: Е-видання НУБіП України. Київ, 2019. С. 269–271. URL:

https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u104/zbirnik_tez_3-4_04_19_nubip_ukrayini.pdf
(внесок здобувача: 75%).

32. Мельник В. В. Життєвий шлях і творчий внесок доктора сільськогосподарських наук В. О. Бреславця (1937–2018) у розвиток галузі птахівництва. *Історія освіти, науки і техніки: мат. XIV конф. молодих учених та спец., присвяч. ювілейн. датам від дня народж. видатних учених в галузі аграр. наук – основоположників с.-г. дослідної справи в Україні за наук. напрямками, професорів – Богданова Сергія Михайловича (1859-1920), Шиндлера Камілла Гавриловича (1869-1940) та члена.-кор. АН УРСР Тюленєва Миколи Олександровича (1889-1969), 17 травня 2019, м. Київ. Київ : КОМПРИНТ, 2019. С. 169–172.*

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

33. Мельник В. В. «Хайсекс-2012» – семінар у Фрунзе. *Сучасне птахівництво*. 2012. №5. С.15–17.

34. Мельник В. В. VIII Міжнародна науково-практична конференція по птахівництву – черговий форум птахівників у Судаку. *Сучасне птахівництво*. 2012. №10. С.15–18.

35. Мельник В. В. Вітамінні і мінеральні корми для птиці взимку. *Сучасне птахівництво*. 2013. №1. С.28–29.

36. Мельник В.В. Вплив температурного чинника на організм птиці. *Сучасне птахівництво*. 2014. №6. С.30–32.

37. Мельник В. В. «Agro Animal Show 2014» – виставка ефективного тваринництва та птахівництва. *Сучасне птахівництво*. 2014. №2. С. 29–30.

38. Мельник В. В. Підсумки роботи у 2014 році: поголів'я птиці та виробництво яєць і м'яса в Україні. *Сучасне птахівництво*. 2015. №1-2. С.4–9.

39. Мельник В. В. 3 нагоди 50-річчя промислового птахівництва – урочистий форум птахівників на Прикарпатті. *Сучасне птахівництво*. 2014. №9. С.12–19.

40. Мельник В.В. Бійцеві гуси – улюбленці птахівників-аматорів Сумщини. *Сучасне птахівництво*. 2015. №1-2. С.35–36.

41. Мельник В. В. Підсумки роботи у 2015 році: поголів'я птиці та виробництво яєць і м'яса в Україні. *Сучасне птахівництво*. 2016. №1-2. С. 4–7.

42. Ponomarenko N. P., Melnyk V. V., Vazyvolyak S. M The current state of production in Ukraine. *Науковий вісник НУБіП України*. Київ: Редакційно-видавничий відділ НУБіП України, 2016. Вип. 236. С. 46–53. (Серія: Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва). (внесок здобувача: 50%).

43. Мельник В. В., Ковальчук Н. Л. Міжнародний форум з розвитку фермерства «AGROPORT West Lviv 2016». *Сучасне птахівництво*. 2016. №5-6. С. 5–7. (внесок здобувача: 80%).

44. Мельник В. В. Підсумки роботи у 2016 році: поголів'я птиці та виробництво яєць і м'яса в Україні. *Сучасне птахівництво*. 2017. №1-2. С.3–6.

45. Мельник В. В. Черговий форум птахівників на Прикарпатті – XV Міжнародна конференція і виставка «Птахівництво-2019». *Сучасне птахівництво*. 2019. №9–10. С. 15–18.

АНОТАЦІЯ

Мельник В. В. Теоретико-методологічні та науково-організаційні засади розвитку птахівництва в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України, Київ, 2021.

Дисертаційну роботу присвячено комплексному системному дослідженню теоретико-методологічних та науково-організаційних засад розвитку птахівництва в Україні у другій половині ХХ та на початку ХХІ ст. На основі історіографічного аналізу, широкого джерельного матеріалу, частину якого вперше введено до наукового обігу, розв'язано наукову проблему відтворення історії еволюції науково-організаційних засад розвитку птахівництва в Україні. Визначено передумови становлення наукових основ вітчизняного птахівництва, формування науково-дослідної інфраструктури та її роль у забезпеченні технологічних процесів виробництва продукції птахівництва. Розкрито внесок вищих закладів освіти, науково-дослідних установ, передових птахівничих господарств в удосконалення технологічних процесів виробництва продукції птахівництва в Україні.

Ключові слова: історія науки й техніки, сільськогосподарська дослідна справа, розвиток птахівництва в Україні, продукція птахівництва, виробництво яєць, виробництво м'яса птиці, Державна дослідна станція птахівництва Національної академії аграрних наук України, науково-дослідна робота.

АННОТАЦИЯ

Мельник В. В. Теоретико-методологические и научно-организационные основы развития птицеводства в Украине во второй половине ХХ – в начале ХХІ века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. Национальная научная сельскохозяйственная библиотека Национальной академии аграрных наук Украины, Киев, 2021.

Диссертационная работа посвящена комплексному системному исследованию теоретико-методологических и научно-организационных основ развития птицеводства в Украине во второй половине ХХ – в начале ХХІ века.

На основе историографического анализа достижений предшественников, широкого исходного материала, часть которого впервые введена в научный оборот, решена научная проблема воссоздания истории эволюции научно-организационных основ развития птицеводства в Украине во второй половине ХХ – в начале ХХІ века. Определены предпосылки становления научного фундамента отечественного птицеводства, формирования научно-исследовательской инфраструктуры и ее роль в обеспечении технологических процессов производства продукции птицеводства. Раскрыто вклад высших учебных заведений, научно-исследовательских учреждений,

передовых птицеводческих хозяйств в совершенствование технологических процессов производства продукции птицеводства.

Проведена периодизация развития отрасли птицеводства в Украине во второй половине XX – в начале XXI в. В течение первого этапа, который охватил 1951–1991 гг., выделены четыре равнозначные периоды: первый – 1951–1964 гг., второй – 1964–1975 гг., третий – 1975–1982 гг. и четвертый – 1982–1990 гг. Второй этап (1991–2018) приходится на время независимости Украины. В течение первого этапа птицеводство характеризовалось сезонностью производства продукции. Птицеводство общественного сектора сосредоточено преимущественно в колхозах, система содержания птицы оставалась экстенсивной. Значительного подъема птицеводство претерпело после его официального перевода на промышленную основу в 1964 году. С этого периода преимущество в производстве мяса птицы принадлежало бройлерному производству. Бройлеров содержали как на полу на глубокой подстилке, так и в клеточных батареях. При этом уделяли внимание и развитию утководства, индейководства, где распространялись интенсивные методы выращивания молодняка на мясо. Для производства яиц и мяса большей частью использовали линейную и гибридную птицу. Украинскими учеными была создана порода гусей крупная серая, породные группы украинских уток. Значительное внимание в производстве мяса уделяли выращиванию утят. М. В. Дахновским был разработан метод их содержания на водоемах с использованием природных кормов. Созданы отечественные кроссы яичных кур «Борки-I» и «Борки-II».

Обосновано, что на втором этапе решающий вклад в разработку теоретико-методологических основ научного сопровождения отрасли птицеводства, координацию отраслевых исследований принадлежит ученым Института птицеводства/Государственной опытной станции птицеводства. Основные направления научной деятельности этого учреждения направлены на разработку новых методов и способов совершенствования существующих и выведение новых высокопродуктивных линий, кроссов и популяций птицы; сохранение и рациональное использование генофонда птицы; совершенствование методов инкубации яиц кур, гусей, индюков и уток; создание систем полнорационного кормления и контроля качества комбикормов в целом и отдельных его компонентов, профилактики и лечение микотоксикозов птицы. Разработаны государственные и отраслевые стандарты, технические условия на продукцию птицеводства и технологические процессы; внедрены ресурсосберегающие и природоохранные технологии производства яиц и мяса, способы диагностики, лечения и профилактики заболеваний птицы. Ученые проводили углубленную селекционно-племенную работу с исходными линиями кроссов яичных кур «Борки-2М», «Борки-117» и «Борки-колор». Утверждено породу мясо-яичных кур полтавская глинистая (2007), сочетающиеся исходные линии индеек кросса «Харьковский» (2007), заводскую линию Г2 мясо-яичных кур породы плимутрок белый (2016), создано популяцию яичных кур борковская разноцветная. Разработаны новые и оптимизированы существующие нормы кормления кур, индеек, уток, гусей, перепелов, цесарок, фазанов, страусов. Проведен ряд исследований по использованию различных пробиотиков в кормлении птицы как альтернативы кормовым антибиотикам. В

производство внедрены научные разработки по применению прерывистых световых режимов при выращивании молодняка различного производственного назначения и содержания взрослой птицы.

Развитие научных основ птицеводства в Украине исследуемого периода был обеспечен академизацией отраслевой науки. Академическими учреждениями (УАСХН, 1956-1962, ЮО ВАСХНИЛ, 1969-1989, УААН/НААН, 1990 – и до настоящего времени) осуществлялась координация и научно-методическое руководство отраслевыми исследованиями.

Обобщены основные научные разработки ученых высших учебных заведений, обоснован их вклад в развитие птицеводства и подготовку высококвалифицированных кадров для отрасли. Наиболее значимыми в разработке вопросов разведения и воспроизводства, кормления и содержания сельскохозяйственной птицы являются научные труды ученых, которые работали на базе отраслевых высших учебных заведений в независимой Украине: В. И. Бесулина, Ю. В. Бондаренко, В. П. Бородая, И. И. Ибатуллина, В. П. Коваленко, М. М. Лемешевой, Б. В. Рубана, Н. И. Сахацкого, А. И. Свеженцова и др.

Ключевые слова: история науки и техники, сельскохозяйственное опытное дело, развитие птицеводства в Украине, продукция птицеводства, производство яиц, производство мяса птицы, Государственная опытная станция птицеводства Национальной академии аграрных наук Украины, научно-исследовательская работа.

ANNOTATION

Melnyk V. V. Theoretical-methodological and scientific-organizational foundations of poultry development in Ukraine in the second half of the 20th – the beginning of the 21st century. – Manuscript.

The dissertation for obtaining the Doctor of Historical Science degree in specialty 07.00.07 «History of Science and Technique» – National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to a complex systematic research of theoretical-methodological and scientific-organizational bases of poultry development in Ukraine in the second half of the 20th – the beginning of the 21st century. On the basis of historiographical analysis, a wide source material, part of which was first introduced into scientific circulation, the scientific problem of reproducing the history of evolution of scientific and organizational principles of poultry development in Ukraine. The preconditions for the formation of the scientific foundations of domestic poultry farming, the formation of research infrastructure and its role in ensuring the technological processes of poultry production have determined. The contribution of higher education institutions, research institutions, advanced poultry farms in the improvement of technological processes of poultry production in Ukraine has revealed.

Key words: History of Science and Technique, agricultural experimental work, poultry development in Ukraine, poultry products, egg production, poultry meat production, State Poultry Research Station of National Academy of Agrarian Science of Ukraine, research work.

Підписано до друку 25.01.2021 р. Ум. др. арк.
1,9. Формат 60x84/16.

Наклад 100 прим. Папір офсетний.

Зам. № 2112/2021.

Свідоцтво ДК 5941 від 11.01.2018 р. 03127, м. Київ, вул.

Героїв Оборони, 8. Тел. (050) 411-66-51, (044) 22-99-539

Видавництво «Наукова столиця»® ДРУК

НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

musetess@gmail.com www.science.org.ua